

2020-ЖЫЛДЫН 4-ОКТЯБРЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖОГОРКУ КЕҢЕШИНЕ
ДЕПУТАТТАРДЫ ШАЙЛООГО УЗАК ЖАНА КЫСКА
МӨӨНӨТТҮҮ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН
ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ БОЮНЧА

ФИНАЛДЫК ОТЧЕТ

БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮ МӨӨНӨТҮ
2020-ЖЫЛДЫН 24-АВГУСТУНАН 30-ОКТЯБРЫНА ЧЕЙИН

Бул отчет америка элинин Эл аралык өнүгүү боюнча АКШ Агенттиги (USAID) аркылуу көрсөтүлгөн жардамдын негизинде жеткиликтүү болду. «Жалпы иш» Коомдук фонду басылманын мазмунуна жоопкерчиликти алат, бул басылма USAIDдин же АКШ Өкмөтүнүн позициясын сөзсүз чагылдырбайт.

Мазмуну

КЫСКАРТУУЛАР	4
БИЗ ЖӨНҮНДӨ	5
НЕГИЗГИ КОРУТУНДУЛАР	6
1-БӨЛҮМ. ЖОГОРКУ КЕНЕШКЕ ДЕПУТАТТАРДЫ ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ КООМДУК-САЯСИЙ КЫРДААЛ	9
2-БӨЛҮМ. МЫЙЗАМДАРГА ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮҮ	12
Негизги мыйзам өзгөртүүлөрүнүн кыскача баяндамасы	12
Эл аралык стандарттар	15
3-БӨЛҮМ. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ МЕЗГИЛДЕГИ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ	17
Шайлоо алдындагы мезгилдеги узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү методологиясы	17
Шайлоону уюштуруу	17
Шайлоочуларды каттоо.....	20
Шайлоочуларга маалымат берүү	21
Саясий партияларды көрсөтүү жана каттоо	22
Шайлоо алдындагы үгүт иштери.....	23
Шайлоо алдындагы мөөнөттө бузуулар	24
4-БӨЛҮМ. ШАЙЛОО КҮНҮНӨ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ	27
Шайлоо күнүнө байкоо жүргүзүү методологиясы	27
Добуш берүү күнү.....	27
Шайлоо участкаларынын ачылышы	28
Добуш берүү жана шайлоочулардын келиши	29
Жабуу жана добуштарды эсептөө	31
Мобилдик байкоо жүргүзүү	32
Добуш берүү күнүндөгү бузуулар	33
5-БӨЛҮМ. ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ УЧУР	35
6-БӨЛҮМ. СУНУШТООЛОР	37

КЫСКАРТУУЛАР

КР	Кыргыз Республикасы
АЭУ	Автоматтык эсептөөчү урна
БШК	Борбордук шайлоо комиссиясы
БТШК	Бишкек территориалдык шайлоо комиссиясы
ТШК	Территориалдык шайлоо комиссиясы
УШК	Участкалык шайлоо комиссиясы
БК	Башкы кеңсе
МКК	Мамлекеттик каттоо кызматы
УМБ	Узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү
КМБ	Кыска мөөнөттүү байкоо жүргүзүү
БШК	Борбордук шайлоо комиссиясы
ЖӨАБ	Жергиликтүү өз алдынча башкаруу
КП	Календардык план
БӨУ	Бейөкмөт уюм
КФ	Коомдук фонд
ДПЭ	Добуштарды параллель эсептөө
СП	Саясий партия
АК	Аймактык координатор
ЖМК	Жалпыга маалымдоо каражаттары
КР КМ	Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамы
КР КЖК	Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси
КР ЖПК	Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси
КР АПК	Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси
КР ЖПК	Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси
ЕККУ	Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму
ЕККУ АУДИБ	Адам укуктары жана демократиялык институттар боюнча Бюро
ЫЧКТ	Ыкчам аракеттенүүнүн координациялык тобу
ЮСАИД (USAID)	Эл аралык өнүгүү боюнча АКШ Агенттиги

БИЗ ЖӨНҮНДӨ

“Жалпы иш” коомдук фонду – Кыргыз Республикасындагы шайлоолорго мониторинг жүргүзүү, жарандык билимдин деңгээлин жогорулатуу долбоорлорун ишке ашыруу, жарандардын өлкөнү башкаруу процесстерине активдүүрөөк катышуусуна жардам көрсөтүү үчүн түзүлгөн коммерциялык эмес уюм.

Фонд Шайлоолорго көз карандысыз байкоо жүргүзүүнүн глобалдык стандарттарынын Декларациясына кошулган. Бул документ беделдүү Шайлоолорго улуттук байкоо жүргүзүүчүлөрдүн глобалдуу тармагынын (Global Network of Domestic Election Monitors) базалык документи. Дүйнөнүн 89 өлкөсүндөгү 251 уюм шайлоо процессине көз карандысыз мониторинг жүргүзүүнү камсыз кылуу үчүн ушул документти кабыл алышкан.

Фонд «Кыргыз Республикасындагы 2020-жылдагы парламенттик шайлоого көз карандысыз байкоо жүргүзүү» долбоорун USAID дин колдоосу менен ишке ашырат. Бул долбоор шайлоо алдындагы процесстин айкындыгын камсыз кылууну жана шайлоого даярдыктын жана аны өткөрүүнүн жүрүшү тууралуу жарандарга өз маалында маалымат берип турууну максат кылат.

Бул долбоорду ишке ашырууда өлкөнүн борборунда борбордук кеңсеси жайгашкан 8 аймактык өкүлчүлүк, Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоого даярданууга жана анын жүрүшүнө байкоо жүргүзүүнү бүткүл өлкө боюнча 54 территориялык шайлоо комиссияларында, Борбордук шайлоо комиссиясында жана бүткүл өлкө боюнча 300 шайлоо участогунда жүзөгө ашырган 418 коомдук байкоочу ишке тартылган.

Шайлоолорго байкоо жүргүзүүнүн максаты – түпкүлүктүү бузуулар, шайлоочулардын келиши жана шайлоонун жыйынтыгы жөнүндө маалыматтарды кошуп, шайлоодо эл аралык стандарттарга жана улуттук мыйзамдарга шайкештикке профессионалдык, калыс жана өз маалында баалоону жарандарга жана кызыкдар жактарга берүү болуп саналат.

НЕГИЗГИ КОРУТУНДУЛАР

Бул отчетту жазуу учурунда Кыргызстандын саясий кырдаалы түп-тамырынан өзгөрүүлөрдү башынан өткөрдү. Ошого байланыштуу, пайда болгон жагдай-шарттарды эске алуу менен «Жалпы иш» Коомдук фонду өзүнүн корутундуларын жана сунуштоолорун кайра кароого туура келди.

Шайлоо алдында өлкөдөгү коомдук-саясий кырдаал социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдүн кенен спектри менен татаалданган: жакырчылык, өкмөттүн жана парламенттин ишине жарандардын нааразычылыгынын өсүшү, COVID-19 дун жайылышы жана анын кесепеттери, пандемия учурунда саламаттыкты сактоо тутумунун каатчылыгы, эмгек мигранттарынын кайтып келиши, ошондой эле карантин чараларынын натыйжасында чакан жана орто бизнестин төмөндөшү, жана мамлекет тарабынан адекваттуу колдоонун жоктугу. Мунун бардыгы шайлоого даярдык көрүүгө жана аны өткөрүүгө олуттуу деңгээлде таасир этти.

Шайлоо алдындагы мөөнөт жарандардын шайлоодо кимге добуш берерлигин так аныктай албагандыгы менен мүнөздөлдү. Бул көрсөткүч 82%ды түзгөн, бул болсо каатчылык учурунда парламенттин ишинен көңүл калууга, калктын пикири боюнча, татыктуу талапкерлердин жоктугуна байланыштуу болушу мүмкүн. Андан тышкары, шайлоого бир нече жума калганда административдик ресурсту пайдалануу (49%) жана добуштарды сатып алуу (65%) мүмкүнчүлүгүн шайлоочулар жогору болот деп баалашкан.¹

Өткөн шайлоодо катыша алган бир нече чакан партияларды да белгилеп кетүүгө болот. Андан тышкары, мындай партиялардын бири краудфандинг жолу менен шайлоо күрөөсүн биринчи жолу топтой алды. Аренада альтернативдик саясий күчтөрдүн пайда болушу оң көрүнүш, жана жаш электораттын үлүшүнүн көбөйүшү жана калк арасында өзгөрүүнү каалоонун өсүшү менен байланышкан, коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү билдирип турат.

Коомдук-саясий кырдаалды жана Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоонун алдындагы коомдук маанайды ченөөнүн натыйжаларын, ошондой эле өлкөдө партиялар стратегиясы жана программасы боюнча алдыда турбастан, алардын артында үй-бүлөлөрү, тигил же бул аймактардан топтор турган адамдардын таасири менен турган кыргыз саясатынын парламенттик шайлоолорго таасир этүүчү өзгөчөлүктөрүн эске алып, шайлоо акыйкат болбостугунун ыктымалдыгы жогору болгон.

Шайлоого даярдык көрүү жана аны өткөрүү үчүн укуктук база жөнүндө сөз кыла турган болсок, ал акыркы парламенттик шайлоодон бери олуттуу деңгээлде жакшыртылган эле. Шайлоо мыйзамдарынын оң жакка өзгөргөндүгүнө карабай, киргизилген түзөтүүлөр айрым чектөөлөрдү жоё алган эмес, ал эми айрым түзөтүүлөр жаңы чектөөлөрдүн пайда болушуна алып келген. Алсак, коомдук байкоочулар доо менен кайрылуу укугунан ажыратылган, бул болсо процесстин айкындуулугуна жана шайлоо процессин андан ары жакшыртуу үчүн көйгөйлөрдү аныктоого терс таасирин тийгизет. Андан тышкары, шайлоо күрөөсүнүн жана босогосунун

¹ <http://commoncause.kg/en/analytics/29>

өлчөмүнүн жогору болушу бай партияларга артыкчылык берип, жарандардын саясий процеске катышуусуна кандайдыр бир деңгээлде тоскоолдук жаратат.

Жалпысынан алганда, шайлоо комиссиялары мыйзамдарды, календардык планды, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо министрлиги менен биргеликте КР БШКсы иштеп чыккан, шайлоо комиссияларынын добуш бергенге чейинки жана добуш берүү күндөгү иштерин санитардык-эпидемиологиялык ченемдерди эске алуу менен жөнгө салууга багытталган бир нече сунуштоолорду камтыган Шайлоону өткөрүү Алгоритмин сактоо менен өз ишмердигин жүзөгө ашырышты. Дээрлик бардык шайлоо комиссиялары, бир учурду кошпогондо, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын талаптарына ылайык түзүлгөн. Бирок, Фонд айрым шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүнүн даярдыгынын деңгээлинин төмөндүгүн белгиледи, бул кадрлардын улам кете берүүсү, ошондой эле эпидемия шартында комиссияларды даярдоо процесси менен байланыштуу болушу мүмкүн. Мисалы, байкоочулар айрым шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү мыйзамдарды жана өзүлөрүнүн функцияларын туура эмес баяндагандыгын көрүштү. Ошого байланыштуу Фонд бардык деңгээлдеги шайлоо комиссияларынын даярдыгын жакшыртууну сунуштайт.

Шайлоочуларды каттоо бөлүгүндө бул шайлоодогу оң өзгөрүүлөрдүн бири болуп шайлоочулардын тизмесинде өзүн текшерүүнүн түрдүү ыкмаларын колдонуу саналды. Бул болсо шайлоочулардын тизмесине, референдумдун катышуучуларынын тизмесине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө жана электрондук форматтагы шайлоо дарегин өзгөртүү жөнүндө арыз берүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү жолу менен жарандардын жигердүү шайлоо укугун ишке ашыруу шартын жакшыртууга мүмкүндүк берди. Алсак, УШКлардагы тизмеде өзү тууралуу маалыматтарды түздөн-түз тактоо мүмкүнчүлүгүнөн тышкары, бул жылы шайлоочуларда КР БШКсы иштеп чыккан интернет порталдан «Шайлоочунун кабинетин» пайдалануу, СМС жиберүү же чалуу мүмкүнчүлүгү болду.

Бул шайлоодо шайлоочуларды каттоо менен байланышкан терс аспект катары шайлоочулардан №2 форма (шайлоо дарегин алмаштыруу жөнүндөгү арыз) боюнча шайлоо ниети менен көптөгөн арыздардын түшүүсү болду, жана ал айрым саясий партиялар тарабынан аймактык босогодон өтүү үчүн жасалуучу манипуляциялардан кооптонуу менен байланышкан кабатырланууну жаратты. Фонд бул маселе боюнча бир нече жолу билдирүү жасады, ошондой эле прокуратурага кайрылды. Шайлоонун натыйжасы жокко чыгарылгандан кийин, №2 форма да жокко чыгарылды. №2 форманы жоюу, бир тарабынан, тигил же бул саясий партиялардын манипуляциялоо мүмкүндүгүнө тоскоолдук жаратса, экинчи жагынан, башка шайлоо дареги боюнча добуш берүү механизминин жоктугу жарандарды жигердүү шайлоо укугунан ажыратат. Ошого байланыштуу, Фонд жарандардын башка дарек боюнча добуш берүүсүнө жана кызыкдар тараптардын манипуляциялоо тобокелдигин кыскартууга мүмкүндүк берген механизмди иштеп чыгуу маанилүү деп эсептейт.

Өткөн шайлоонун дагы бир өзгөчөлүгү болуп - «Кыргызстан» саясий партиясынын каттоо үчүн керектүү документтерди өз учурунда тапшырбагандыгы менен байланышкан коомдук резонанс жана КР БШКнын «Бүтүн Кыргызстан» партиясынан талапкерлер тизмесин каттоодон баш тартуу чечими менен байланышкан соттук процесс саналат. Бул болсо каттоо үчүн талапкерлер тизмесин тапшыруу мөөнөтү, ыйгарым укуктуу жактын белгилүү себептер менен жок болгон учурда документтерди тапшыруу, саясий партиянын съездинде бекитилгенден кийин да, талапкерлердин тизмесин каттагандан кийин да талапкерлердин тизмесине өзгөртүүлөрдү киргизүү менен байланышкан жол-жобо маселелеринде айрым боштуктарды

ачты. Пайда болгон жагдайды эске алып, Фонд саясий партияларды жана талапкерлердин тизмесин каттоо менен байланышкан жол-жобо маселелерин так регламенттөөчү түзөтүүлөрдү киргизүүгө байланышкан айрым сунуштоолорду берди.

Сайсий партиялар берүүчү талапкерлер тизмеси менен байланышкан маселени өзүнчө белгилеп кеткибиз келет. Алсак, КР БШКсында каттоодо тизмелер мыйзамдардын гендер боюнча квотаны сактоо, жаштардын, ДМЧАлардын жана этникалык азчылыктардын камтылышы боюнча талаптарына, жана башка талаптарга шайкеш келиши мүмкүн, бирок, каттоодон өткөндөн кийин бул тизмелер саясий партиялардын демилгеси боюнча да, БШКнын чечиминин негизинде да өзгөрүшү мүмкүн, бул болсо мыйзамдардын квоталоо боюнча ченемдеринин бузулушуна алып келет жана аларды маанисиз кылып коёт.

Жалпысынан 16 саясий партия тизмесин кошуп алганда каттады. Айрым саясий партиялар шайлоо күрөөсүнүн өлчөмүн кыскартууну сунушташты, ал эми катталган саясий партиялардын көпчүлүгү күрөөнүн өлчөмүнө эч кандай тынчсыздануу билдиришкен жок. Каттоо учурунда бардык атаандаш саясий партиялар талапкерлердин тизмесине коюлган квота талаптарын, анын ичинде гендердик квота жана улуттук азчылыктар үчүн квота боюнча талаптарды аткарышкан, бирок кээ бир аялдарды жана улуттук азчылыктардан талапкерлерди алып салуу жана каттоодон чыгаруу айрым тизмелердин болбой калгандыгына алып келген бул квоталар.

Бийликтен кетип жаткан парламентте анын мүчөлөрүнүн арасында аялдардын 16,7% гана бар. Кырдаалды жакшыртуу боюнча мыйзамдардын талаптарына ылайык, саясий партиялар аялдардын талапкерлигин жалпы талапкерлердин үчтөн бир бөлүгүнө түздү. ДИАУБ ЛИОМ тарабынан байкалган үгүт иш-чараларынын көпчүлүгүндө аялдар жакшы көрсөтүлдү, бирок үгүт учурунда гендердик маселелер дээрлик козголгон жок. Шайлоо комиссияларынын бардык деңгээлдеринде, анын ичинде чечим кабыл алуу кызматтарында аялдар жакшы көрсөтүлдү.

Шайлоо алдындагы үгүт иштери, жалпысынан, атаандаштык чөйрөдө өттү. Шайлоо фондунун өлчөмүнө карабай, бардык саясий партиялар үгүттөөдө салтуу кыдыруудан жана шайлоочулар менен жолугушуудан баштап, смс-маалымат жиберүүгө чейинки түрдүү ыкмаларын колдонушту. Узак мөөнөттүү байкоочулардын отчетторуна ылайык, басылма материалдар, телекөрсөтүүлөр/радиолор, интернеттер жана шайлоочулар менен жолугушуулар үгүттөөнүн кенен жайылтылган ыкмасы болду. Шайлоо алдындагы жарышта бузуулардын эң кенен жайылтылган түрү болуп – добуштарды сатып алуу, административдик ресурсту пайдалануу, үгүт материалдарын бузуу, бирдей эмес мүмкүнчүлүк алуу жана шайлоо алдындагы үгүт иштеринин эрежелерин бузуу, ошондой эле Фонду берген маалыматтар боюнча, зомбулук жана кысым көрсөтүү болду. Ошого байланыштуу, Фонд укук коргоо органдарына жана прокуратурага шайлоо учурунда пайда болуучу бузуулар боюнча иштерди күчөтүүнү сунуштайт.

Шайлоо мыйзамдарын бузуулар жөнүндө билдирүүлөр боюнча ыкчам аракеттенүү жана аларга карата тез арада чара көрүү максатында ыкчам аракеттенүүнүн координациялык тобун (мындан ары – БШК ЫЧКТ) түзүү – өткөн шайлоодогу жаңылыктардын бири болуп калды. БШК ЫЧКТыдан алынган маалыматтар байкоочулардын эң кенен жайылган бузуулардын типтери боюнча отчетторундагы маалыматтарды тастыктады.

Добуш берүү күнү, добуш берүү жайларынын ачылышы, добуш берүү, жабылышы жана жыйынтыктарды чыгаруу иштери мыйзамга ылайык жүргүзүлдү. АЭУну жана биометрикалык

каттоону киргизүү менен шайлоо участогунун ичиндеги, шайлоонун таасирине таасир эте алган олуттуу бузуулардын саны азайгандыгын белгилеп кетүү керек. Шайлоочуларды идентификациялоо процессин жана добуш берүү процессин автоматташтыруу – тигил же бул партияга же талапкерге добуш бергендердин санын манипуляциялоо менен байланышкан бузуулардан алыс болууга мүмкүндүк берет. Алсак, шайлоо участокторунда, негизинен, УШКлардын мүчөлөрүн даярдоонун деңгээли жана сапаты менен көбүрөөк байланышкан жол-жоболук бузуулар байкалган. Мисалы, шайлоо күнү эң көп жайылтылган бузуу болуп, участоку ачуу, чүчүкулак өткөрүү, АЭУнун бузулушу болду. Шайлоо күнүндөгү көйгөйдү азайткан технологиялык процессти жакшыртууну эске алып, добуш берүү үчүн имараттын тышында болгон бузууларга өзгөчө көңүл буруу керектигин белгилейбиз.

Шайлоодон кийинки учур каршы акциялар, элдик нааразычылыктар, БШКнын шайлоонун жыйынтыгын жокко чыгаруусу жана бийликтин алмашуусу менен коштолгон күтүлбөгөн кесепеттер менен мүнөздөлдү. Мындай кырдаалдын пайда болушуна себептер шайлоо тутумунун өзүндөгү, саясий бай партияларга жана кай бир адамдардын тар чөйрөсүнүн кызыкчылыктарына ыңгайлуу болгон акыйкатсыздыкта жатат. Мындай тутум болуп турса, электораттын көпчүлүк бөлүгү парламентке келе албай кала берүү мүмкүнчүлүгү зор, бул болсо калк арасындагы нааразычылыкты жаратат. Шайлоо саясий, социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдүн татаалдашкан кенен спектри шартында өткөнүн эске алсак, шайлоонун жыйынтыгы нааразычылыктын мындай толкунун жаратпай, жана шайлоонун жыйынтыгын жокко чыгаруу талабы менен жалпы протестке айлантпай коймок эмес.

Өткөн шайлоо кампаниясы мыйзамдарда да, мыйзам ченемдерин жана жол-жоболорду аткарууда да боштуктарды аныктаганына, жана Фонд тарабынан бир нече сунуштоолор берилгенине карабай, кыска мөөнөттүн ичинде бир нече шайлоо кампанияларын катары менен өткөрүү зарылдыгы шайлоо процессинин бардык катышуучуларына катарларга толук талдоо жүргүзүүгө жана алардын үстүндө иштөөгө мүмкүндүк бербейт. Мисалы, шайлоо мыйзамдарын өзгөртүү боюнча төмөнкү сыяктуу биринчи кезектеги сунуштоолор гана киргизилген: №2 форманы жокко чыгаруу, шайлоо босогосун жана күрөөнү төмөндөтүү. Мында парламенттик кийинки шайлоону өткөрүүнүн так мөөнөтүнүн жана эрежелеринин жоктугу шайлоо процессинин катышуучулары үчүн жаңы көйгөйлөрдү жаратат жана жарандык коом жана эл аралык уюмдар берген бардык сунуштоолорду имплементациялоого мүмкүндүк бербейт. Конституциялык реформа жүргүзүү маселеси да аныкталбастыкты жаратат, ал шайлоо тутумун түп тамырынан өзгөртүшү мүмкүн.

1-БӨЛҮМ. ЖОГОРКУ КЕНЕШКЕ ДЕПУТАТТАРДЫ ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ КООМДУК-САЯСИЙ КЫРДААЛ

Өлкөнүн шайлоо алдындагы коомдук-саясий кырдаалы социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдүн кенен спектри менен татаалданган: жакырчылык, өкмөттүн жана парламенттин ишине жарандардын нааразычылыгынын өсүшү, COVID-19 дун жайылышы жана анын кесепеттери, пандемия учурунда саламаттыкты сактоо тутумунун каатчылыгы, эмгек мигранттарынын кайтып келиши, ошондой эле карантин чараларынын натыйжасында чакан жана орто бизнестин төмөндөшү жана мамлекет тарабынан адекваттуу колдоонун жоктугу. Андан тышкары, шайлоо алдында өлкөдөгү эпидемиологиялык кырдаалга байланыштуу парламенттик шайлоону жылдыруу жөнүндө сунуштар бир нече жолу айтылып чыгып турган.

COVID-19дун экинчи толкуну менен байланышкан объективдүү кооптонууларга карабай, «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын ченемдерине ылайык, шайлоо Президенттин 2020-жылдын 3-июлундагы №139 Жарлыгына ылайык 2020-жылдын 4-октябрына дайындалды.

Шайлоо алдындагы мөөнөттө Фонд коомдук-саясий кырдаал жөнүндө бир нече сурамжылоолорду өткөрдү. 2020-жылдын июнунда жүргүзүлгөн «Кыргызстандагы 2020-жылдагы парламенттик шайлоо жарандардын көзү менен» аталышындагы талаа изилдөөсүнүн маалыматтары респонденттердин жарымынан көбү (57,7%) өлкөдө каатчылык деп эсептээрин көрсөттү. Сурамжылоо жүргүзүп жаткан учурда өлкөнүн экономикалык жана саясий багыттарына нааразычылыктын көрсөткүчү өтө жогору болчу. Алсак, калктын 34,6%ын учурдагы саясий тутум канааттандырган эмес, ал эми сурамжыга катышкандардын 33,9%ы жүргүзүлүп жаткан экономикалык саясатка нааразы болчу.²

Андан тышкары, шайлоо алдындагы мөөнөт жарандардын шайлоодо кимге добуш берерин аныктай албагандыгы менен мүнөздөлгөн. Бул көрсөткүч 82%ды түзгөн³ бул парламенттин ишине нааразы болуу, саясатта жаңы жүздөрдүн жок болушу жана жарандардын ою боюнча, татыктуу талапкерлердин жоктугу менен байланышкан болушу мүмкүн. Жаңы чакырылыштагы парламенттен күткөн алты негизги аракет төмөнкүлөр болгон: коррупцияны жок кылуу, өнөр-жай секторунун ишин калыбына келтирүү, мамлекеттүүлүктү жана чек араларды чыңдоо, сот органдарынын ишинин айкындыгы жана коронавирустун экономикалык кесепеттерин жеңип өтүү, ал эми, жарандардын оюу боюнча, келечектеги парламенттин саясатынын негизине: адилеттик, тынчтык, тартип жана адам укугу сыяктуу түшүнүктөр кириши керек болчу. Ошондой эле, жарандардын тандоосуна депутаттардын акыркы учурда аткарган ишине өз алдынча талдоо жүргүзүү эмес, талапкерлердин риторикасы менен чечендиги көбүрөөк таасир этип кетти.

Респонденттердин дээрлик бардыгы (96%) сапаттардын ичинен келечектеги парламентарийден көргүсү келген билимдүүлүктү биринчи орунга коюшту. Андан тышкары, жаштарга, жаңыларга жана «элдик» талапкерлерге жана парламентте аялдардын көбүрөөк болуусуна болгон суроо-талап өстү. Жарандардын мындай каалоолорун электораттын компетенттүүлүк деңгээлиндеги көңүл айныткан иштерине жана алтынчы чакырылыштын ишине канааттанбагандыгы менен түшүндүрүүгө болот. Ошондой эле, Кыргызстанда диндин саясий турмушка таасирин да белгилеп кетүү керек. Алсак, респонденттердин жарымына жакыны талапкердин диний адам болушу да алардын шайлоодо добуш берүүсүнө роль ойнойт деп эсептешкен.

² <http://commoncause.kg/en/analytics/29>
<http://commoncause.kg/en/analytics/25>

³ <http://commoncause.kg/en/analytics/27>

Шайлоо дайындалгандан кийин, жарандардын алдыдагы шайлоо жөнүндө маалыматы кенен болгондугу жана эпидемиологиялык кырдаалга карабай жарандардын добуш берүүгө даярдыгы белгиленген. Муну «Алдыдагы 2020-жылдын 4-октябрындагы парламенттик шайлоого жарандардын көз караштары» аталышындагы телефон аркылуу сурамжылоо тастыктайт. Бул сурамжылоо Фонд тарабынан 2020-жылдын августунда жүргүзүлгөн. Калктын 94%ы парламенттик шайлоо өткөрүү жөнүндө маалыматы бардыгын, 74%ы шайлоого катышууну пландап жатышкандыгын белгилешкен. 60%ы Covid-19 менен байланышкан эпидемиологиялык кырдаалга карабай, шайлоого барууга даяр экендигин билдиришкен.⁴

Июндагы коомдук-саясий кырдаалды ченөө менен салыштырмалуу, шайлоочулар арасында кайсы партияга добуш берерлигин аныктай албаган көрсөткүч 82%дан 58%га чейин төмөндөгөн, бул болсо саясий партиялардын шайлоого катышуу үчүн каттоодон өткөндүгүнө жана шайлоо алдындагы жарыштын башталышына байланыштуу болушу мүмкүн. Өткөн шайлоого катыша алган жаңы чакан партиялардын пайда болгондугун белгилеп кетүү керек. Андан тышкары, мындай партиялардын бири краудфандинг жолу менен шайлоо күрөөсүн биринчи жолу топтой алды, бул болсо оң көрүнүш жана жаш электораттын үлүшүнүн көбөйүшү жана калк арасында өзгөрүүнү самоонун өсүшү менен байланышкан, коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү тастыктоонун бири болуп саналат. Жаңы жүздөргө коомдук суроо-талаптын күчөшүнө жана саясий процесстин жаңы катышуучуларынын пайда болгонуна карабай, шайлоодо бай, бийликтеги партияларда артыкчылыктар болгондугу тууралуу пикирде

⁴ <https://commoncause.kg/analytics/28>

сурамжылоонун маалыматтары жана эксперттердин пикирлери дал келип турду. Сурамжылоонун натыйжасына ылайык, 3 лидердин катарына: «Мекеним Кыргызстан» (3%), «Биримдик» (2%) жана «Ата-Мекен» (2%) кирген.

Шайлоого бир нече жума калганда социалдык тармактарда добуштарды сатып алуу, административдик ресурстарды колдонуу жана шайлоо процессинин катышуучуларына кысым көрсөтүү сыяктуу мыйзамсыз ыкмаларды колдонуу талкууга түшкөн. Сурамжылоонун маалыматтарына ылайык, респонденттердин жалпы 65%ы добуштарды сатып алуу мүмкүндүгү «жогорку» жана «өтө жогорку» деңгээлде болот деп баалашкан. 49%ы административдик ресурсту пайдалануу жогору болот дешкен.

Коомдук-саясий кырдаалды жана Жогорку Кеңешке депутаттарды шайлоонун алдында коомдук маанайды ченөөнү натыйжаларын, ошондой эле өлкөдө партиялар стратегиясы жана программасы боюнча алдыда турбастан, алардын артында үй-бүлөлөрү, тигил же бул аймактардан топтор турган адамдардын таасири менен турган кыргыз саясатынын парламенттик шайлоолорго таасир этүүчү өзгөчөлүктөрүн эске алып, шайлоо акыйкат болбостугу тууралуу болжол жогору болгон.

2-БӨЛҮМ. МЫЙЗАМДАРГА ТАЛДОО ЖҮРГҮЗҮҮ

Шайлоо мыйзамдары толугу менен калыптанган, башкача айтканда, республикалык жана жергиликтүү деңгээлдерде шайлоону уюштурууга жана өткөрүүгө байланыштуу айрым маселелерди туура жөнгө салган ар кандай юридикалык күчкө ээ болгон ченемдик укуктук актылардын саны жетиштүү. Бирок, ашыкча жол-жоболук регламентациялоодон улам, айрым шайлоо укуктарынын корголушу экинчи планга жылдырылды, мисалы, коомдук байкоочулардын укуктары, шайлоо босогосу менен күрөөнүн өлчөмү, үгүт иштерине байланышкан маселелер ж.б.

Негизги мыйзам өзгөртүүлөрүнүн кыскача баяндамасы

Парламенттик шайлоонун укуктук базасы төмөнкүдөй укуктук актыларды камтыйт

- Кыргыз Республикасынын Конституциясы;
- Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы № 68 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” конституциялык Мыйзамы;
- Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 30-июнундагы № 62 “Кыргыз Республикасынын шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча шайлоо комиссиялары жөнүндө” Мыйзамы;
- Борбордук шайлоо комиссиясынын токтомдору (жоболор, нускамалар ж.б.)
- “Саясий партиялар жөнүндө” 12 июнь 1999 №50;
- “Тынч чогулуштар жөнүндө” 23 май 2012 №64;
- 2017-жылдын 2-февралындагы № 19 Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси;
- 2017-жылдын 13-апрелиндеги № 58 Кыргыз Республикасынын Бузуулар жөнүндө кодекси;
- 2017-жылдын 1-февралындагы № 18 Кыргыз Республикасынын Жоруктар жөнүндө кодекси;

- 2017-жылдын 25-январындагы № 13 Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодекси;
- 2017-жылдын 20-январындагы № 6 Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси;
- Кыргыз Республикасынын сотторунун чечимдери; жана эл аралык шайлоо стандарттарын караган Кыргыз Республикасы кол койгон эл аралык келишимдер;

2018-2020-жылдарга шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү стратегиясына ылайык шайлоо укуктук базасы акыркы парламенттик шайлоолордон бери үч жолу, тактап айтканда 2017, 2019 жана 2020-жылдары өзгөртүлгөн. “Кыргыз Республикасындагы шайлоо жөнүндө” жана “Шайлоо комиссиялары жөнүндө” мыйзамдар менен катар Кыргыз Республикасынын Жазык кодексине, Кыргыз Республикасынын Административдик-процесстик кодексине, Кыргыз Республикасынын Бузуулар жөнүндө кодексине жана Кыргыз Республикасынын Жоруктар жөнүндө кодексине өзгөртүүлөр киргизилген.

Акыркы өзгөртүүлөр 7 пайыздык шайлоо босогосун киргизди (2017-жылга карата тогуз пайызга салыштырмалуу) жана парламенттин мүчөсү чакырылып алынган учурда гендердик квотаны сактоо эрежелери белгиленди. Башка олуттуу өзгөрүүлөр шайлоочуларды сатып алуулар жана административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн колдонулган санкцияларга, даттанууларды жана апелляцияларды берүүнүн мөөнөттөрүнө, шайлоочулардын тизмесин түзүү жана мүмкүнчүлүгү чектелген шайлоочулардын шайлоого катышуусуна тийиштүү.

Шайлоо босогосун төмөндөтүү алгылыктуу кадам болгон менен, 7% босого, 0,7% региондук босого менен айкалышканда, саясий партиялардын чектелген саны орун алып, көптөгөн шайлоочулар парламентте көрсөтүлбөй калышы мүмкүн. Мындан тышкары, Конституцияда парламентте боло турган 65ке чейин мандаттардын саны чектелген, жободо бир же эки партия гана шайлоо босогосунан өтүп, мандаттардын максималдуу санынан ашып кеткен учурлар толук сүрөттөлгөн эмес.

Жогорку шайлоо күрөөсү майда чоң эмес партиялар жана талапкерлер үчүн тоскоол болуп, бай адамдар үчүн жакшы шарттарды түзөт. Шайлоо күрөөсүнүн куралы жеңил ойлуу талапкерлердин «инфляциясын» жоюу үчүн иштелип чыккандыгына карабастан, учурдагы кырдаал теңдик принцибин бузуп, шайлоо алдындагы өнөктүк үчүн керектүү каражаттарды күмөндүү чогултуу мүмкүнчүлүктөрүн ачат.

Шайлоочуларды каттоону башкарууга каалоочуларга жашаган жери үчүн белгиленген участкактон башка шайлоо участогунда добуш берүү укугунан пайдаланууга мүмкүнчүлүк берген өзгөрүүлөр киргизилген. “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын 15-беренесинин 5-бөлүгүнө ылайык мындай шайлоочулар добуш берүүнү каалаган участкалык шайлоо комиссиясына арызды бир күн калганга чейин 15 күндөн кечиктирбестен бериши керек. БШКнын 2020-жылдын 11-февралындагы № 38 токтому менен бекитилген Шайлоочуларды эсепке алуунун бирдиктүү тутуму жөнүндө жобо № 2 формага ылайык, бул механизмди колдонуунун тартибин белгилейт. Бул эреже шайлоочулардын катышуусун жеңилдетүү, алардын шайлоо участогунда добуш берүү мүмкүнчүлүгү жок (эмгек миграциясы, командировкалар, студенттер, жашаган жерин убактылуу өзгөртүү ж.б.) болгон учурда алардын жигердүү шайлоо укугунан пайдаланууга мүмкүнчүлүк берүү максатында түзүлгөн.

Шайлоо укугунда эл аралык байкоочуларды, саясий/партия талапкерлеринин байкоочуларын жана конституциялык Мыйзамдын 9, 10 жана 10-1-беренелери менен ишмердиги жөнгө салынган коммерциялык эмес уюмдар дайындаган коомдук байкоочуларды таанылат. Байкоочулардын укуктарын жөнгө салган өзгөртүүлөр 2017 жана 2019-жылдары киргизилген жана коомдук байкоочулардын натыйжалуу байкоо жүргүзүү жана байкалган укук бузууларга карата укуктук мүнөздөгү чараларды көрүү мүмкүнчүлүгүн чектейт.

Ар бир шайлоо комиссиясынын ишине байкоо жүргүзүү үчүн үчкө чейин байкоочу дайындалышы мүмкүн, ал эми алардын аракеттерине бир эле байкоочу көз сала алат. Бул чектөө коомдук байкоочулардын өз милдеттерин аткаруусуна терс таасирин тийгизип, көз карандысыз мониторинг институтунун иш-аракетин чектейт. Шайлоо процессине байкоо жүргүзүп, байкоочулар шайлоо участкаларындагы эки шайлоо жол-жобосуна кылдаттык менен көз салышат. Аларга шайлоочуларды идентификациялоо жол-жобосу жана добуш берүү жол-жобосунун өзү кирет. Бул жол-жоболор бир эле учурда болгондуктан, бир байкоочу аларды толугу менен таптакыр көзөмөлдөй албайт.

Мындан тышкары, байкоочулардын аккредитациясы белгилүү бир участкалык шайлоо комиссиясына гана берилет деген жобо көйгөйлүү, анткени ал байкоочулардын эркин жүрүүсүн чектеп, аккредитация процессин негизсиз татаалдаштырат. - Мен муну кошумчаладым, сураныч карап көрүңүз. Балким, бул жерде БШКнын аккредитация жөнүндө токтомуна шилтеме берилиши керекби?

Коомдук байкоочулардын шайлоо комиссияларынын добуш берүү боюнча корутунду чыгаруу жөнүндө чечимине даттануу жана шайлоо процесси бузулган учурда тиешелүү органдарга кайрылуу укугу чектелген. Көз карандысыз байкоо жүргүзүү тажрыйбасы көз карандысыздыкты алгандан бери бар болгон көз карандысыз байкоочулардын жогорку эксперттик дарамети жөнүндө күбөлөндүрөт, бул Кыргыз Республикасынын шайлоо мыйзамдарын бузуу тобокелдиктерин азайтууга мүмкүндүк берет.

10-1-берененин 6-бөлүгүнүн 10-пунктуна ылайык коомдук байкоочулар өзү жиберилген участкалык шайлоо комиссиясынын төрагасына, ал болбогон учурда - аны алмаштырган адамга добуш берүүнү уюштуруу маселелери боюнча сын-пикирлер жана сунуштар менен кайрылууга укуктуу. Ошол эле убакта, конституциялык Мыйзамдын 44-беренесинин 2-бөлүгүнө ылайык шайлоо комиссияларынын жарандардын шайлоо укуктарын бузган чечимдерине жана (же) аракеттерине (аракетсиздигине) коммерциялык эмес уюмдар, алардын өкүлдөрү жана байкоочулар, арыз (даттануу) менен кайрылууга укуктуу⁵. Талапкерлердин байкоочуларынын жана саясий партиялардын байкоочуларынын укуктарына токтолсок, алар өзгөрүүсүз калган.

Шайлоо укугуна түзөтүүлөрдү кабыл алуу учурунда жарандык коом уюмдары ар кандай

⁵ Караңыз: Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 2-июлундагы № 68 “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” конституциялык Мыйзамы. // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244>

эксперттик аянтчаларда көз карандысыз байкоочулардын укуктарын чектөөгө жол берилбестигин бир нече жолу баса белгилешкен, ушуга байланыштуу, алар Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык мындай түзөтүүлөр шайлоо процессинин ачыктыгын жана айкындуулугун бузат, ошондой эле көз карандысыз байкоо жүргүзүүнүн эл аралык стандарттарын бузат деп эсептешет, көбүнчө, Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 1-августундагы № 185 Мыйзамы менен ратификацияланган Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине катышкан мамлекеттердин демократиялык шайлоонун стандарттары, шайлоо укуктары жана эркиндиктери жөнүндө конвенциясынын 14-беренесинин 3-бөлүгүн, улуттук байкоочулардын укуктарын бузат⁶.

Эл аралык стандарттар

ЕККУ/АУДИБ Миссиясынын 2017-жылдын 15-октябрындагы Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоону байкоо жүргүзүү боюнча жыйынтыктоочу отчетунда 25 сунуштоо камтылган. Бул сунуштоолор мыйзам чыгаруу жана процесстик маселелерди камтыйт. Белгилей кетүүчү нерсе, АУДИБ/ЕККУнун мурунку сунуштоолорунан айырмаланып, бир катар сунуштоолор ар кандай түзөтүүлөрдү киргизүү жолу менен ишке ашырылган.

ЕККУ/АУДИБдин сунуштоолоруна ылайык “Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө”, “Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө” 2019-жылдын 8-августундагы № 116 конституциялык мыйзамдарга төмөнкүдөй өзгөрүүлөр киргизилген:

- Конституциялык Мыйзам административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланууга жол берилбестиги жөнүндө 21-1-берене менен толукталган;
- 46-берененин 5-пунктуна өзгөртүүлөр киргизилген, ага ылайык талапкер, анын өкүлдөрү талапкерди шайлоо максатында административдик ресурсту кыянаттык менен пайдаланууга жол берилбей тургандыгы жөнүндө конституциялык Мыйзамдын 21-1-беренесинде каралган талаптарды кандайдыр бир түрдө бузганда, ал каттоосун жокко чыгарууга негиз болуп саналат (№1 сунуштоо);
- 6-берене экинчи абзац менен толукталды, анда добуш берүүнүн жашыруундуулугун бузуу жоопкерчиликке алып келет (№ 2 сунуштоо);
- 12-берененин 3-бөлүгү 7-пункт менен толукталды, анда дагы бир принцип - шайлоо комиссияларынын калыстык принциби белгиленген (№ 9 сунуштоо);
- Ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын добуш берүү жол-жоболоруна, анын ичинде маалыматтык талаптарга, добуш берүүчү жайларга, маалымат такталарына, добуш берүү үчүн трафареттерге жана башкаларга жетиштүү жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу максатында 22, 29, 30 жана 33-беренелер толукталган (№ 12 сунуштоо);
- Конституциялык Мыйзамдын 14-беренесине өзгөртүүлөр киргизилген, ага ылайык, шайлоону даярдоо мезгилинде Борбордук шайлоо комиссиясынын жана калкты каттоо чөйрөсүндөгү мамлекеттик органдын чечими боюнча жарандарды биометрикалык каттоо, анын ичинде Кыргыз Республикасынын аэропортторунун, темир жол бекеттеринин аймагында жүзөгө ашырылышы мүмкүн. (№ 14 сунуштоо);

⁶ Караңыз: КМШга катышкан мамлекеттердин демократиялык шайлоонун стандарттары, шайлоо укуктары жана эркиндиктери жөнүндө конвенциясы // <http://cis.minsk.by/page/616>

- 62-берененин 2-бөлүгүндө “5000000” цифралары “30000000” цифраларына алмаштырылды (№ 18 сунуштоо), бул юридикалык жактардын кайрымдуулук каражаттарынын суммасын азайтты.
- Жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдалануу критерийлерин белгилөө максатында 22, 24, 26, 27 жана 28-беренелерге өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген (№19 сунуштоо);
- 10-1-беренеге өзгөртүү киргизилди, ага ылайык коммерциялык эмес уюм ар бир шайлоо комиссиясында үчтөн ашпаган коомдук байкоочуну каттай алат. Бир шайлоо участкасына бир эле убакта бир коммерциялык эмес уюмдан бир гана коомдук байкоочу боло алат (№ 22 сунуштоо).

Кыргыз Республикасынын 2019-жылдын 5-ноябрындагы № 121 «Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча шайлоо комиссиялары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» Мыйзамына төмөнкүдөй өзгөртүүлөр киргизилген:

- 18-берененин 6-бөлүгүнө өзгөртүүлөр киргизилген, ага ылайык БШК мүчөсү Борбордук шайлоо комиссиясынын жыйналышына катышуу менен гана каралып жаткан маселелер боюнча добуш берет, ага байланыштуу сырттан добуш берүү жокко чыгарылат (№ 10 сунуштоо).
- 7-берене 9-1-пункт менен толукталды, ага ылайык БШК аймактык, участкалык шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү жана шайлоо процессинин башка катышуучулары үчүн окутууну, анын ичинде электрондук форматта өткөрөт;
- 10-беренеге өзгөртүүлөр киргизилет, ага ылайык БШК жарандардын, шайлоочулардын (референдумдун катышуучуларынын) укуктук маданиятын жогорулатуу жаатында ишти уюштуруу, координациялоо жана камсыз кылуу, шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүн жана шайлоо процессинин башка катышуучуларын окутуу максатында Жарандык билим берүү жана шайлоо технологиялары борборун уюштурат;
- 23-берененин 3-бөлүгү экинчи абзац менен толукталды, ага ылайык аймактык, участкалык шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү жыл сайын окутуудан жана квалификациясын жогорулатуудан өтүп турат. Окутуунун жана квалификацияны жогорулатуунун тартиби, программасы Борбордук шайлоо комиссиясы тарабынан аныкталат (№ 11 сунуштоо).

Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясынын 2020-жылдын 4-февралындагы № 33 токтому менен «ЫЧКМ чара көрүүчү координациялык топтун (ЫЧКТ) ишмердүүлүгүнүн тартиби жөнүндө» жобо бекитилген. ЫЧКТнын курамына Борбордук шайлоо комиссиясынын, аймактык шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү, Борбордук шайлоо комиссиясынын аппаратынын кызматкерлери, Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын, ички иштер органдарынын, улуттук коопсуздук органдарынын өкүлдөрү тиешелүү деңгээлде (№ 7 сунуштоо) киришет.

3-БӨЛҮМ. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ МЕЗГИЛДЕГИ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ

Шайлоо алдындагы мезгилдеги узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү методологиясы

2020-жылдын 4-октябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоодо “Жалпы иш” коомдук фонду ЕККУ өлкөлөрүнүн аймагында колдонулган эл аралык стандарттарга негизделген шайлоого узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүү методун колдонуу менен шайлоо алдындагы мезгилге байкоо жүргүздү.

Шайлоого байкоо жүргүзүүдөгү негизги роль шайлоо процесси канчалык деңгээлде ЕККУнун милдеттенмелерине жана демократиялык шайлоолор жаатындагы башка эл аралык стандарттарга шайкештигин, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын канчалык деңгээлде сакталып жаткандыгын баалоо болот.

Даярдыкты жана узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүүнү өлкө боюнча 54 ТШКда бакоо жүргүзгөн 116 узак мөөнөттүү байкоочулар жана БШКнын 3 байкоочусу жүзөгө ашырышты.

Узак мөөнөттүү байкоочулар окуудан өтүшүп, өлкөбүздүн ар кайсы аймактарына төмөнкүгө мониторинг жүргүзүү үчүн жиберилген:

- ✓ бардык деңгээлдердеги шайлоо комиссияларынын түзүлүшүнө жана ишмердигине (БШК, 54 ТШК);
- ✓ шайлоо алдындагы кампанияларга;
- ✓ талапкерлерди көрсөтүүгө;
- ✓ шайлоочулардын тизмесине;
- ✓ ТШКларда шайлоолордун жыйынтыктарын чыгаруу боюнча
- ✓ Мониторинг жана бузуулар менен иштөө

Фонддун узак мөөнөттүү шайлоо байкоочулары 2 стандартташтырылган отчеттуулук формалары боюнча отчетторду жөнөтүп турушкан. Бардыгы болуп 350 дөн ашык отчет алынган. Алардын ишин 8 регионалдык координатор жана 8 юрист колдоп чыгышкан, алар алынган маалыматты иштеп чыгууда жардам берип, шайлоо боюнча бузуулар жана даттануулар боюнча кеңеш беришкен.

Шайлоону уюштуруу

Кыргызстанда парламенттик шайлоону даярдоо жана өткөрүү үчүн шайлоо комиссияларынын системасы түзүлдү, ал Борбордук Шайлоо Комиссиясынан (БШК), 54 Территориалдык Шайлоо Комиссияларынан (ТШК), ошондой эле 2520 Участкалык Шайлоо Комиссияларынан (УШК) түзүлөт.

Пандемияга байланыштуу (COVID-19), КР БШКнын отурумдары онлайн форматында өтүп жатты. Бул жаңылык байкоо жүргүзүүнүн баштапкы баскычында отурумдарга байкоо жүргүзүү жол-жобосун бир кыйла татаалдаштырды, анткени коомдук байкоочулар үчүн Кыргыз Республикасынын БШКнын жыйындар бөлмөсүнө кирүү мүмкүнчүлүгү чектелген жана отурумдар маалымат булактарында көрсөтүлбөй калган. Ошондой эле, КР БШКнын алдындагы Фонддун коомдук байкоочулары КР БШКнын отурумдарын ыраатсыз жана күтүүсүздөн дайындоо, өз убагында билдирбөө жана отурумдун башталышын белгисиз мөөнөткө кечиктирүү

түрүндө өткөрүү боюнча канааттандыралык эмес уюштуруу иштерин белгилешти. Мындан тышкары, КР БШКнын Фонддун суроолору жана жазуу жүзүндөгү кайрылуулары боюнча аткаруучулук тартибинин төмөндүгү байкоо жүргүзүү ишин кыйындатты. БШК кабыл алган чечимдер коомдук маанидеги маалымат болуп саналаарын белгилей кетүү керек. БШКнын таза жана ачык ишмердиги жарандардын шайлоо тутумуна болгон ишенимин арттыруучу негиз болуп саналат.

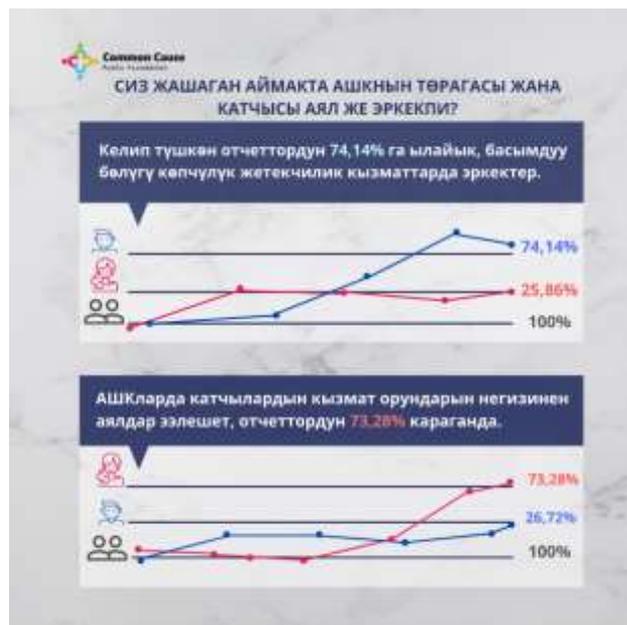
Коомдук байкоочулар ТШКларда шайлоо мыйзамдарынын коомдук байкоочуларды каттоо боюнча отурумдарды өткөрүү бөлүгүндө бир түрдүү түшүндүрүүнүн жоктугун белгилешкен, себеби шайлоо комиссияларынын айрым мүчөлөрү байкоочуларды коммерциялык эмес уюмдардын тизмесине киргизүү жөнүндө БШКдан конкреттүү чечимдерди алуу зарыл деп эсептешкендигине байланыштуу, аларды каттоодон баш тарткан учурлар да белгиленген. Түшүнбөстүктүн бардык учурлары жеринде жөнгө салынган. Бирок, айрым ТШКлар конституциялык мыйзамдын коомдук байкоочулардын укуктук статусу бөлүгүндөгү ченемдерине таянып, 10-1-беренедө коомдук байкоочуларды каттоо үчүн милдеттүү түрдө отурум өткөрүү тууралуу ченем жоктугун белгилешкен. Ошого байланыштуу коомдук байкоочуларда ТШКнын тиешелүү чечимсиз алардын байкоо жүргүзүүсүнүн мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү бөлүгүндө суроо пайда болгон. Себеби ТШКнын чечимсиз алардын иши легитимсиз деп таанылмак.

Байкоо жүргүзүүлөргө ылайык, ТШКлардын көпчүлүгү, узак мөөнөттүү байкоочулардын 92,76% отчетторунда белгиленгендей, шайлоо мыйзамдарынын талаптарына ылайык түзүлгөн. Алардын ичинен 6 ТШК жергиликтүү өз алдынча башкаруу өкүлчүлүгүнүн же саясий партиялардын өкүлчүлүгүнүн квотасын бузуу менен түзүлгөн. Алсак, Ноокен, Жети-Өгүз, Каракол, Москва, Бишкек жана Ак-Суу ТШКлары бузуулар менен түзүлгөн. Бул бузуулар тутумдуу болбогонуна карабай, мындай диспропорциялардын пайда болушунун себептери кадрлардын чыгып кетүүсү сыяктуу көйгөйлөрдүн индикаторлору болушу мүмкүн, а бул болсо ТШКнын тутумунун мыйзамдарга ылайык топтолбой калышына жана алардын курамынын

өкүлчүлүк квотасын бузуу менен, кадр резервинен түзүлүшүнө алып келет.

ТШКлардын төрагаларынын позицияларынын 74,14%ын эркектер ээлейт, ал эми ТШКларда катчылардын позициясын, негизинен, аялдар ээлеп турат (73,28%). Бул болсо жетектөөчү кызмат орундары, салттуу түрдө, эркектерге берилеринен кабар берип турат. Ошого байланыштуу жетектөөчү позицияларга аялдардын да, эркектердин да тең болушуна көбүрөөк шарттарды түзүү маанилүү болот деп эсептейбиз.

Отчеттуулук мезгилинде 2020-жылдын Август айынан, 24 – Октябрь айынын, 30 чейин ТШКлар 352 отурум өткөрүшкөн. COVID-19 пандемиясына жана учурдагы чектөөлөргө карабай, ТШКлардын отурумдарынын көпчүлүгү (76,86%) кадимки режимде (оффлайн) өткөрүлдү, 16,63%ы аралаш режимде өткөрүлгөн, мисалы, комиссия мүчөлөрүнүн бир бөлүгү отурумдар залында болуп, башка бөлүгү виртуалдуу катышкан. Толук онлайн түрүндө отурумдун 2,48% өткөрүлгөн. Отурум кайсы форматта өткөрүлгөнүнө карабай, 98,44% учурунда кворум сакталгандыгын белгилеп кетүү керек.

Жалпысынан, шайлоо комиссиялары өз ишмердиктерин мыйзамдарды, календардык планды, Кыргыз Республикасынын Саламаттыкты сактоо Министрлиги менен биргеликте КР БШКсы иштеп чыккан, шайлоо комиссияларынын 2020-жылдын 3 жана 4-октябрындагы добуш бергенге чейинки жана добуш берүү күнүндөгү иштерин жөнгө салууга, саясий партиялардын съезддерин жана санитардык-эпидемиологиялык ченемдерди эске алуу менен шайлоо алдындагы үгүт иштерин өткөрүүгө багытталган бир нече сунуштоолорду камтыган Шайлоолорду өткөрүү Алгоритмин сактоо менен жүзөгө ашырышкандыгын белгилеп кетүүгө болот.

Шайлоочуларды каттоо

Бул шайлоолордогу оң өзгөрүүлөрдүн бири шайлоочулардын тизмесинде өзүн текшерүүнүн ар кандай методдорун колдонуу болуп саналат. Бул шайлоочулардын тизмесине, референдумдун катышуучуларынын тизмесине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө жана шайлоо дарегин электрондук форматта өзгөртүү тууралуу арыздарды берүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү аркылуу жарандардын жигердүү шайлоо укугун ишке ашыруу шарттарын жакшыртууга мүмкүндүк берди. Мисалы, тизмедеги өз маалыматтарын түздөн-түз УШКда тактоо мүмкүнчүлүгүнөн тышкары, быйыл шайлоочуларда КР БШК тарабынан иштелип чыккан <https://tizme.gov.kg/> интернет порталындагы “Шайлоочунун кабинетин” колдонуп, 199 кыска номерине билдирүү жөнөтүү же 115119 номерине чалуу мүмкүнчүлүгү болгон.

2020-жылдын 24-сентябрына карата 3 523 532 шайлоочу катталган, анын ичинен №2 форма боюнча (шайлоо дарегин өзгөртүү) арыздардын саны 496 239 түзгөн. Шайлоочулардын №2 форма боюнча добуш берүүгө ниеттенгендиги жөнүндө ушунча көп сандагы арызы кээ бир саясий партиялардын аймактык босогодон өтүү үчүн мүмкүн болгон манипуляцияларынан кооптонууга алып келген.

№2 формага тапшырган арыздардын жалпы саны мурунку шайлоолорго салыштырмалуу бир кыйла көбөйгөн. Демек, бул шайлоодо №2 форма боюнча арыздардын саны жалпы шайлоочулардын 14,08% түзөт. Мисалы, 2015-жылдагы парламенттик шайлоодо бул сан 297 327 же катталган шайлоочулардын 10,76% түзсө, ал эми 2017-жылдагы президенттик шайлоодо 3 025 770 катталган шайлоочуга 315 461 же 10,42% арыз берилген.

№2 форма боюнча эң көп кайрылгандардын алдында Бишкек шаары турат, андан кийин Чүй облусу (112602), Жалал-Абад (58059) жана Ош облустары (56239) , Ош шаары (50110). ТШКлар боюнча алсак, №2 форма боюнча эң көп арыз Бишкек шаарынын төрт району боюнча толтурулган (Бишкек шаарынын Ленин району боюнча - 45376, Бишкек шаарынын Свердлов району боюнча - 41313, Бишкек шаарынын Биринчи май району боюнча -31226, Бишкек шаарынын Октябр району боюнча – 28333), Ош шаарында (50110), Кара-Сууда (31559), Аламединде (26079), Сокулукта (23639) жана Сүзакта (21206).

Аймак	Катталган шайлоочулардын саны	№2 форма боюнча арыздардын саны	№2 формалардын шайлоочулардын жалпы санына карата %	№2 формалардын №2 форма боюнча арыздардын жалпы санына карата %
Бишкек шаары	497692	146248	29,38	29,47
Ош шаары	179972	50110	27,84	10,09
Баткен облусу	284265	6757	2,37	1,36
Жалал-Абад облусу	643774	58059	9,01	11,69
Нарын облусу	176202	15795	8,96	3,18
Ош облусу	682603	56239	8,23	11,33
Талас облусу	149011	17155	11,51	3,45
Чүй облусу	586664	112602	19,19	22,69
Ысык-Көл облусу	290769	13951	4,798	2,81
КР ИИМ	32580	4794	14,715	0,96

"Шайлоочунун кабинети" сервиси	14529	2,92

Өлкө боюнча 75 УШК №2 форма аркылуу добуш берүүгө 1000 өтүнмө кабыл алган, алардын 35 УШКсы Бишкек шаарында, 15 УШК Чүй облусунда, 13 УШК Ош облусунда, 6 УШК Жалал-Абад облусунда, 3 УШК Талас жана Ош облустарында. Ошондой эле, 2020-жылдын 16-июлунан 2020-жылдын 24-сентябрына чейин катталган шайлоочулардын санынын олуттуу өсүшүн белгилей алабыз. Катталган шайлоочулардын санынын эң чоң өсүшү Бишкек шаарында (105 859 же 27,01%), андан кийин Ош облусунда (36 595 же 25,52%) жана Чүй облусунда (17 294 же 3,03%) байкалган.

БШКдагы “Жалпы иш” КФнын коомдук байкоочулары 2020-жылдын 24-сентябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоого даярдык көрүү боюнча өткөрүлгөн маалымат жыйынында БШКнын төрайымы Н.Шалдабекова календардык планга жана конституциялык мыйзамга ылайык шайлоочулардын тизмесинен өзүн тактоо мезгили аяктагандыгын жарыялады. Ошентип, анын айтымында, “МККнын маалыматтарынын жана тизмени тактоо учурунда келип түшкөн шайлоочулардын арыздарын иштеп чыгуунун негизинде 2020-жылдын 24-сентябрына карата абал боюнча шайлоочулардын көзөмөл тизмесиндеги шайлоочулардын саны 3 523 532 жаранды түздү. Добуш берүү күнүнө 80 күн калганда түзүлгөн шайлоочулардын алдын ала тизмесине салыштырмалуу өсүш 94 489 шайлоочуну же 2,75% түздү.

Эгерде ушул маалыматтарды 2015-жылы Жогорку Кеңешке болгон шайлоолордун маалыматтары менен салыштырсак, алардын саны 762 235 шайлоочуга же 27,6% га, ал эми 2017-жылы Кыргыз Республикасынын Президентин шайлоого салыштырмалуу шайлоочулардын саны 497 762 жаранга же 16,5% га көбөйгөн. Шайлоочулардын жалпы санынын 47,74% эркектер, 52,26% аялдар түзөт. 30 жашка чейинки шайлоочулардын саны 29,67% түзөт⁷.

172 шайлоо участогунда шайлоочулардын саны 500дөн ашык адамга жогорулаган. Алардын ичинен Бишкек шаарында – 87 участокто, Чүй облусунда -24 участокто, Жалал-Абад облусунда -19, Ош шаарында – 18, Ош облусунда – 14 участокто көбөйгөн Бул шайлоо участкаларынын 18инде катталган шайлоочулардын саны 1500 адамдан ашып кеткен. Алардын 14 участогу Бишкек шаарында жайгашкан.

Андан тышкары, БШКнын маалыматтарына ылайык, 557 миң 856 адам биометрикалык каттоодон өткөн эмес. Бул жарандар шайлоочулардын тизмесине кирген эмес жана жигердүү шайлоо укугунан ажыратылган.

Шайлоочуларга маалымат берүү

Алынган отчеттордун 78,45%ына ылайык, шайлоочуларга шайлоолорго даярдык жана аларды өткөрүү жөнүндө маалымат берүү көпчүлүк райондордо онлайн режиминде да, жана аралаш режимде жүргөн. Оң тажрыйба катары БШК тарабынан шайлоолор жөнүндө жарандарга маалымат бериши боюнча ишти күчөткөндүгүн белгилеп кетүүгө болот.

⁷ Караңыз: Шайлоочулардын саны мурунку парламенттик шайлоолорго салыштырмалуу 27,6% га көбөйгөн // <https://shailoo.gov.kg/ru/news/3629/>

Бул шайлоолордо жалпыга маалымдоочу каражаттар маалыматтарды жана актуалдык маселелер жөнүндөгү талдоолорду көбүрөөк сунуштап жатышкан. Өткөн жылдагылардан айырмаланып, дебаттар КТРК жана ЭлТРде гана эмес башка каналдарда да жүргүзүлүп жатышты, бул жакшы жакка өзгөрүүнү көрсөтөт.

КР БШКсы БУУнун Өнүктүрүү Программасынын колдоосу менен республиканын бардык аймагында шайлоо процессинин катышуучулары үчүн окутуучу семинарларын өткөрүп жатты. Мындай семинарлар саясий партиялар үчүн финансылык отчеттуулук темасы боюнча, чет өлкөлөрдөгү эмгек мигранттары үчүн каттоого туруу маселелери боюнча, коомдук байкоочулар үчүн саясий партиялардын сарптоолоруна мониторинг жүргүзүү боюнча жана ЖМКлар үчүн өткөрүлгөн.

Шайлоо комиссиялары жөнүндө мыйзамга ылайык КР БШКсы жарандардын, шайлоочулардын укуктук маданиятын жогорулатуу жаатындагы иштерди уюштуруу, координациялоо жана камсыз кылуу, шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүн жана шайлоо процессинин башка катышуучуларын окутуу максатында Жарандык Билим берүүнүн жана шайлоо технологияларынын борборун түздү. Бирок бул Борбор толук кандуу ишке кире элек.

Шайлоочуларга билим берүүнүн алкагында Кыргыз Республикасынын БШКсы добуш берүү күнүндөгү тартип жана жол-жоболор, добуш берүү имараттарына талаптар, COVID – 19 менен байланышкан санитардык-эпидемиологиялык чараларды сактоо ж.б., ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын добуш берүүсү менен байланышкан бир нече маалыматтык роликтерди чыгарды.

Мындан тышкары, БШК шайлоочулар үчүн <https://talapker.shailoo.gov> маалымат порталын иштетти, анда шайлоочу саясий партиялардын программаларын, талапкерлердин тизмелерин жана түшүүлөр жана сарптоолор жөнүндө финансылык отчетторду таба алышат. БШК өлкөнүн чегинен сырткары жашап турган Кыргызстандын жарандарын шайлоо маселелери жана жол жоболору: биометрикалык каттоо, консулдук үчөт, шайлоочулардын тизмесине киргизүү жана добуш берүү үчүн участоктор боюнча консультация берүү аркылуу шайлоо процесстерине кенен тартуу үчүн колл-борбор уюштурду. Колл -борбордун ыкчам байланышы Казакстанда жана Россияда жашап турган Кыргызстандын жарандары үчүн жеткиликтүү болуп турду.

Саясий партияларды көрсөтүү жана каттоо

Шайлоого катышуу чечими тууралуу 44 саясий партия БШКга ниетин билдирген. Алардын ичинен 17 гана партия каттоо үчүн документтерин тапшырган. «Кыргызстан», «Бүтүн Кыргызстан» жана «Актив» сыяктуу саясий партияларды каттоодон КР БШКсы баш тарткан 3 учур белгиленген. Соттук инстанцияларда КР БШКсынын чечимдерин даттануу процессинен кийин, алдыңкы эки партия каттоодон өткөн. Ошентип, бюллетенге 16 саясий партия жазылган.

«Кыргызстан» саясий партиясынын каттоо үчүн керектүү документтерди өз учурунда тапшырбагандыгы менен байланышкан коомдук резонанс жана КР БШКнын «Бүтүн Кыргызстан» партиясынан талапкерлер тизмесин каттоодон баш тартуу чечими менен байланышкан соттук процесс каттоо үчүн талапкерлер тизмесин тапшыруу мөөнөтү, ыйгарым укуктуу жактын белгилүү себептер менен жок болгон учурда документтерди тапшыруу, саясий партиянын съездинде бекитилгенден кийин да, талапкерлердин тизмесин каттагандан кийин да талапкерлердин тизмесине өзгөртүүлөрдү киргизүү менен байланышкан жол-жобо маселелеринде айрым боштуктарды ачты.

Саясий партиялар тапшыруучу талапкерлердин тизмеси менен байланышкан маселени өзүнчө белгилеп кеткибиз келет. Алсак, КР БШКсында каттоодо тизмелер мыйзамдардын гендер боюнча квотаны сактоо, жаштардын, ДМЧАлардын жана этникалык азчылыктардын камтылышы боюнча талаптарына, жана башка талаптарга шайкеш келиши мүмкүн, бирок, каттоодон өткөндөн кийин бул тизмелер саясий партиялардын демилгеси боюнча да, БШКнын чечиминин негизинде да өзгөрүшү мүмкүн, бул болсо мыйзамдардын квоталоо боюнча ченемдеринин бузулушуна алып келет жана аларды маанисиз кылып коёт.

Документтерди тапшыруу жол-жоболорун аныктоо жана талапкерлердин тизмесине өзгөртүүлөрдү киргизүү боюнча мыйзамдарга өзгөртүү киргизүүнү объективдүү зарылдыгы бар.

Шайлоо алдындагы үгүт иштери

Ошондой эле, шайлоо алдындагы үгүт иштери тынч жагдайда өтүп, жалпысынан шайлоо алдындагы үгүт иштери атаандаштык чөйрөдө өткөнү белгиленди. Шайлоо фондунунун өлчөмүнө карабай, бардык саясий партиялар үгүттүн түрдүү ыкмаларын колдонушууда, салттуу түрдө ар бир короого барып үгүт ишин жүргүзүүдөн баштап, смс-кат жиберүүгө чейинки ыкмаларды колдонушууда болду. Узак мөөнөттүү байкоочулардын отчетторуна таянсак, басылма материалдар, телевидение/радио, интернет жана шайлоочулар менен жолугушуулар үгүт жүргүзүүнүн эң жайылтылган ыкмасы экендигин көрсөттү.

Байкоо жүргүзүүнүн жүрүшүндө, айрым саясий партиялар COVID-19 дан улам татаалдаган кырдаалда көрсөткөн гуманитардык жардамдары жөнүндө эске салгандары белгиленди. Бул тууралуу «Биримдик» жана «Мекеним Кыргызстан» сыяктуу партиялар көбүрөөк эскертишти (35 жана 27 жолу эскертүү).

Шайлоо алдындагы жарышта бузуунун эң кенен жайылган түрү – добуштарды сатып алуу, административдик ресурсту колдонуу, үгүт материалдарын бузуу, бирдей эмес мүмкүндүк жана шайлоо алдындагы үгүт иштеринин эрежелерин бузуу, ошондой эле узак мөөнөттүү байкоочулардын отчетторуна ылайык, зомбулук жана кысым көрсөтүү болду.

Бул, ошондой эле, «Жалпы иш» коомдук фонду 2020-жылдын 7-сентябрынан 15-сентябрына чейин өткөргөн жалпы улуттук телефон аркылуу сурамжылоо менен да тастыкталган.

Ошентип, үгүт кампаниясы учурунда административдик ресурстарды пайдаланган учурлар жөнүндө респонденттердин 21%ы угушкан, добуштарды сатып алуу жөнүндө респонденттердин 35%ы угушкан, мында уккандардын 37% «акча алып, добушту аныкталган бир партияга берүүнү суранышканын» айтышкан. , байкоочулардын отчетторунда «Биримдик», «Мекеним

Кыргызстан» жана «Кыргызстан» сыяктуу партиялардын добуштарды сатып алгандыгы жана административдик ресурсту пайдалангандыгы жөнүндө билдирилген.»⁸

Фондунун байкоочуларынын маалыматтары боюнча, саясий партиялар өлкө боюнча 600дөн ашык штабдарды ачышкан. Штабдардын эң көп саны «Мекеним Кыргызстан», «Биримдик», «Кыргызстан» жана «Ата-Мекен» партиялары тарабынан ачылган. Штабдардын эң көп саны шайлоочулардын саны өтө көп болгон аймактарда ачылган.

Шайлоо алдындагы үгүт иштери башталар менен бардык саясий партиялар шайлоочулар менен жолугушууларын салттуу оффлайн форматында башташкан. БШК саясий партияларга массалык жолугушууларды өткөрүүдөн карманып, онлайн үгүт иштерин жүргүзүүнү сунуштаган, бирок конституциялык Мыйзамда мындай чектөө каралган эмес, андыктан, байкоо көрсөткөндөй, шайлоого катышкан партиялар үгүт иштерин жүргүзүүнүн салтуу мүнөзүнөн баш тартууга даяр эместиги аныкталды. Үгүт жүргүзүүнүн салттуу формасы басымдуулук кылганына карабай, шайлоо алдындагы үгүт иштеринде саясий партиялар социалдык тармактарды жигердүү колдоно баштагандары белгиленет.

Шайлоо алдындагы мөөнөттө бузуулар

2020-жылдын 24-августунан 2020-жылдын 3-октябрына чейинки шайлоо алдындагы кампаниянын жүрүшүндө Фондунун коомдук байкоочулары бүткүл республика боюнча шайлоо

⁸ <https://commoncause.kg/en/analytics/27>

процессин бузган 94 учурду каттаган, алардын ичинен бузуулардын жайылган түрү болуп: саясий партиялардын үгүттөө эрежелерин бузуу, шайлоочулардын добушун сатып алуу, административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу болду.

Шайлоо мыйзамдарынын бузулгандыгы жөнүндө билдирүүлөргө ыкчам жооп кайтаруу жана токтоосуз чара көрүү максатында өткөн шайлоолордогу жаңылыктардын бири ыкчам чара көрүүчү координациялык топтун түзүү (мындан ары - БШК ЫЧКТ) болгон, анын курамына БШКнын мүчөлөрү жана укук коргоо органдарынын өкүлдөрү (ИИМ, УКМК жана Прокуратура) кирген. Бардык даттануулар, арыздар жана кайрылуулар БШКнын онлайн-реестрине түшкөн, расмий маалыматтарга ылайык төрт негизги реестр бар: 1) КР БШКга келип түшкөн кайрылуулардын реестри; 2) Даттануулардын реестри; 3) БШК ЫЧКТга келип түшкөн кайрылуулардын реестри; 4) Сот чечимдеринин реестри.⁹

Курамына шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү жана укук коргоо органдарынын өкүлдөрү

Бардыгы:	101	62
Шайлоочуларды идентификациялоо тартибин бузуулар	1	1
Шайлоочуларды сатып алуу	47	26
Административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу	20	11
Санитардык-эпидемиологиялык талаптарды бузуу	1	0
Добуш берүүнүн жашыруундуктугун бузуу	1	0
Шайлоо алдындагы үгүттүн шарттарын бузуу	11	10
Массалык ташып келүү жана 2-форма боюнча каттоо	9	9
Башка бузуулар	11	5

кирген, борбордук, облустук, райондук деңгээлдердеги БШКнын ЫЧКТсынын онлайн-реестрине добуш берүү күнүнө чейин 101 кайрылуу келип түшкөн. БШКнын сайтынын маалыматына ылайык, эң көп жайылтылган бузуулар болуп: добуштарды сатып алуу, административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу болду, булардын бардыгын Фондунун узак мөөнөттүү байкоочуларынын маалыматтары да тастыктап турат.

Төмөндө шайлоо алдында Фонд тарабынан белгиленип алынган бузуулар боюнча маалымат берилген. Коомдук кенен талкууга түшкөн учурлардын бири

болуп үгүт иштерин жүргүзүү учурунда саясий партиялардын биринин тынчтык чогулуштары жөнүндөгү мыйзамдардын ченемдерин бузуусу болду, ал чогулуштун катышуучуларынын ортосундагы жалпы мушташууга алып келген.

БШК ЫЧКТнын 2020-жылдын 24-сентябрындагы отурумунда кароонун натыйжалары боюнча, ошондой эле КР ИИМнин маалыматын уккандан кийин, БШК “Мекеним Кыргызстан” жана “Биримдик” саясий партияларынан талапкерлер Шукүрулло Файзуллаев менен Ильхом Маннановду каттоону жокко чыгаруу жөнүндө чечим кабыл алды, алардын иш-аракеттери Ош облусунун Араван районундагы эки партиянын тарапкерлеринин ортосунда чыр-чатакка алып келди. Ошондой эле, Араван ТШКсы Фонддун коомдук байкоочусунун билдирүүсүнө ылайык

⁹ <https://commoncause.kg/en/analytics/24>

“Бейбаштык” беренеси боюнча кылмыш иши козголуп, сотко чейинки тергөө иштери жүргүзүлүп жатат.

37 учурда шайлоо процессинин катышуучулары тарабынан Бузуулар жөнүндөгү кодекстин кээ бир ченемдер бузулган, көпчүлүк учурларда саясий партиялар шайлоо алдындагы үгүт иштеринин эрежелерин сактаган эмес, 4 учурда үгүт материалдарын бузгандыгы жана бир учурда шайлоо процессинин катышуучусуна бирдей кирүү мүмкүнчүлүгү берилбегендиги жана саясий партиянын талапкерине карата кара пиар жүргүзүлгөндүгү коомдук байкоочулар тарабынан белгиленген.

10 учурда саясий партиянын өкүлдөрү жана талапкерлери тарабынан административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалангандыгын, бул болсо шайлоо мыйзамдарын бузуу болуп саналарын, жана Жоруктар жөнүндө кодексте бул жосунга жоопкерчилик каралганын Фонддун байкоочулары тарабынан белгиленген. Мындан тышкары, коомдук байкоочулар шайлоочуларды сатып алуу боюнча 22 учурду байкашкан, бул кылмыш жоопкерчилигине тартылуу иши болуп саналат.

Ошондой эле, коомдук байкоочулар № 2 форма боюнча массалык каттоодон өтүү максатында шайлоо участкаруна шайлоочуларды алып келүү боюнча 9 учурду белгилегендигин белгилей кетмекчибиз. ЖМКдагы байкоолорго жана маалыматтарга ылайык шайлоочуларды алып келүү Бишкек шаарында, Жалал-Абад, Ош жана Чүй облустарында системалуу жана уюштурулган мүнөздө болгон. Шайлоо мыйзамдары шайлоочуларга өзүлөрүнүн каалоосу боюнча шайлоо даректерин өзгөртүүгө мүмкүндүк бергендиктен, саясий партиялар мыйзамдагы бул ченемди аймактык босогодон өтүү үчүн жана материалдык сый акы алуу үчүн колдонушкан, ошондой эле административдик ресурстарды колдонуп, шайлоочулардын кошумча добушун алууга аракет кылышкан деп болжолдонууда. Буга байланыштуу, жогоруда келтирилген маалыматтарды текшерүү үчүн Фонд № 2 форма боюнча шайлоочулардын тизмесин текшерүү жана ТШКдан маалымат сурап алуу максатында прокуратуранын райондук жана облустук органдарына, Бишкек шаарынын прокуратурасына, ошондой эле Башкы прокуратурага 7 арыз жөнөттү. Бул арыздар КЖБРге катталып, алар боюнча сотко чейинки өндүрүш башталган.

Узак мөөнөттүү байкоочулардан түшкөн инциденттер боюнча Фонддун аймактык юристтери тарабынан ТШКларга 23 кайрылуу жана арыз жиберилген, алардын 9зу шайлоочулардын тизмесин ашыргандыгы боюнча, 7си шайлоо алдындагы үгүттү бузгандыгы боюнча, 5сү үгүт материалдарын бузгандыгы боюнча, 1 – добуш сатып алуу боюнча жана 1 – административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалангандыгы боюнча.

ТШКлар узак мөөнөттүү байкоочулардын кайрылууларын карап чыгуунун жыйынтыгы менен, сегиз учурда шайлоо кампаниясынын катышуучуларына, негизинен, саясий партиялардын өкүлдөрүнө жана УШКлардын төрагаларына кетирилген бузууларды жоюу менен эскертүүлөр берилди. Үч учурда ТШКлар шайлоо мыйзамдарынын ченемдеринин бузулушу боюнча фактыларды тапкан жок. Төрт учурда саясий партиялар өзүлөрүнүн үгүт материалдарын бузгандыгы боюнча бир да партияга доосун берген жок. Алты учурда бузуулар ТШКлардын чечимдеринен кийин дароо эле шайлоо кампаниясынын катышуучулары тарабынан жоюлду (үгүт материалдарын даярдоодо типография кетирген техникалык бузуулар жана каталар). Бир учурда, ТШК Фонддун арызын канааттандыруудан баш тартса, дагы экөөндө чечим кабыл алынган эмес. Эки учур боюнча укук коргоо органдары тарабынан административдик

ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу жана добуштарды сатып алуу беренелери боюнча сотко чейинки иликтөө жүрүп жатат.

Андан тышкары Фонд тарабынан Бишкек ТШКсына жана Октябрь районунун прокуратурасына №64 мектеп гимназиясынын директору Ч.Д.Белегенова бир эле маалда №1112и УШКны төрагасы да болуп турган №64 мектеп гимназиясынын директору Ч.Д.Белегенова тарабынан ал өзү мектептин аймагында №1112 участкалык шайлоо комиссиясынын имараты жайгашып турган учурда ошол окуу жайдын директору кызматында туруп ээлик кылган административдик ресурсту кыянаттык менен пайдаланган фактысы боюнча арыз жиберилген. Алсак, бул факты боюнча 2020-жылдын 3-сентябрында Фонд Бишкек ТШКнын дарегине №64 мектеп гимназиясынын директору Белегенова Ч.Д. аракеттерин мыйзамсыз деп таануу жана №1112 УШКнын төрагасы кызматынан четтетүү жөнүндөгү арызы. 2020-жылдын 7-сентябрында Фондунун дарегине Бишкек ТШКсынан жазуу түрүндөгү жооп келген, анда бул факты “Кылмыштардын жана жоруктардын бирдиктүү реестри” автоматташтырылган маалымат тутумунда катталгандыгы жазылган.

«Жалпы иш» Коомдук фондунун өкүлдөрү тарабынан берилген арыздарды жана доолорду кароонун талдоосу шайлоо укуктарын бузууларды даттануу жол-жобосунун натыйжасы аз болуп кала берерлигин жана бул укуктарды толук кандуу калыбына келтирүүгө мүмкүндүк бербестигин көрсөттү.

4-БӨЛҮМ. ШАЙЛОО КҮНҮНӨ БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮНҮН НАТЫЙЖАЛАРЫ

Шайлоо күнүнө байкоо жүргүзүү методологиясы

ДПЭ жүргүзүү үчүн Фонд көз карандысыз кыска мөөнөттүү байкоочуларды тартуу жөнүндө жарыялады жана өлкө боюнча 1176 арыз чогултту. Бардык колдонмолор кылдаттык менен текшерилип, тандалып алынды. Фонд шайлоо өткөрүү күнүнө даярдануу жана даярдануу үчүн 300 негизги жана резервдеги 75 талапкерди тандап алды.

Шайлоо күнү Фонд 300 кыска мөөнөттүү байкоочуларды, 58 узак мөөнөттүү байкоочуларды, 58 мобилдик топту жана 8 аймактык юристтерди өлкө боюнча ачылыш, добуш берүү, добуштарды саноо жана жыйынтыктарды чыгаруу процедураларын көзөмөлдөө үчүн жөнөттү. 300 көз карандысыз кыска мөөнөттүү байкоочулар өлкө боюнча 300 УШКга жайгаштырылды, алар туш келди, стратификацияланганын, интервалдык тандоо жолу менен тандалып алынган. Байкоо жүргүзүү үчүн УШКларды тандоонун ушул ыкмасынын аркасында бул тандоо репрезентативдүү болуп саналат.

Добуш берүү күнү

Ачылуу, добуш берүү, жабылуу жана жыйынтыктарды чыгаруу процедуралары негизинен мыйзамга ылайык жүргүзүлдү. АЭУну жана биометрикалык каттоону киргизүү менен добуш берүү күнү шайлоонун натыйжасына таасир эте алган олуттуу бузуулардын саны азайгандыгын белгилеп кетүү керек. Шайлоочуларды идентификациялоо процессин жана добуш берүү процессин автоматташтыруу – тигил же бул партияга же талапкерге добуш бергендердин санын манипуляциялоо менен байланышкан бузуулардан алыс болууга мүмкүндүк берет. Алсак, шайлоо участкакторунда, негизинен, УШКлардын мүчөлөрүн даярдоонун деңгээли жана сапаты

менен көбүрөөк байланышкан жол-жоболук бузуулар байкалган. Мисалы, шайлоо күнү эң көп жайылтылган бузуу болуп, участкасту ачуу, чүчүкулак өткөрүү, АЭУнун бузулушу болду.

Шайлоо күнүндөгү көйгөйдү азайткан технологиялык процессти жакшыртууну эске алып, добуш берүү үчүн имараттын тышында болгон бузууларга өзгөчө көңүл бурду керектигин белгилейбиз. Участоктордун айланасындагы кырдаалды баалоо үчүн Фонд 58 мобилдик команданы ишке тартты, алар 452 УШКнын айланасында байкоолорду жүргүзүштү. Мобилдик командалардын байкоолорунун натыйжасы участкатордун 6%ында түрдүү саясий партиялар шайлоочуларды массалык түрдө ташып келүүнү уюштургандыгын, жана шайлоо күнү бою мыйзамсыз түрдө үгүт иштерин жүргүзгөндүгүн көрсөттү.

"Жалпы иш" коомдук фондунун статистикалык байкоосу боюнча, 2020-жылдагы шайлоого 56% катышып, 1,7% ката кетирген. Салыштыруу үчүн, БШКнын 4-октябрда саат 22:30га карата берген маалыматы боюнча, БШК 56,2% ды түздү. Акыркы 2015-жылдагы парламенттик шайлоого салыштырмалуу шайлоочулардын активдүүлүгү (37,9%) 18,3% га көбөйгөн.

Шайлоо участкаларынын ачылышы

Байкоочулар шайлоонун майда мыйзам бузуулар менен башталгандыгын билдиришти. "Жалпы иш" КФ байкоочуларынын дээрлик баарына шайлоо процессине байкоо жүргүзүү мүмкүнчүлүгү берилди.

УШКдын көпчүлүгү (83%) чогулуштарды 07:30 чейин өткөрүштү, 28% шайлоо участкалары добуш берүү үчүн 8:00 чейин, 71% - 8:00 жана 1% дан бир аз кеч ачты.

Байкоочулардын айтымында, шайлоо участкаларынын 68,3% мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар (ДМЧА) үчүн толук жеткиликтүү, дагы 11,3% ы жарым-жартылай жеткиликтүү. УШКлардын 20,3% мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн жеткиликсиз болгон.

Көпчүлүк шайлоо участкаларында УШКлардын 91% ачылыш учурунда COVID-19 сактык чараларын сакташкан. Бул чаралар УШКлардын 7,7% деңгээлинде жарым-жартылай аткарылды.

Байкоочулардын 96,3% байкоо жүргүзүүдө же байкоо жүргүзүү үчүн маалымат алууда эч кандай тоскоолдуктарга туш болгон жок, ал эми 98% байкоочулар добуш берүүнүн натыйжаларына таасир этиши мүмкүн болгон олуттуу мыйзам бузууларга туш болушкан жок (саат 8:00гө чейин).

96% шайлоо участкаларында чүчүкүлак мыйзам чегинде жүргүзүлдү. Алардын 99,7% бош үкөктөрдү көрсөтүп, 99% туура бекитилген. Кол коюлган текшерүү тизмеси урнага түшүрүлүп, алынган шайлоо бюллетендери шайлоо участкаларынын 93,3% кайра саналды

Добуш берүү жана шайлоочулардын келиши

Байкоочулар добуш берүү жалпысынан тынч өткөнүн, бирок процедуралык жана анда-санда болгон олуттуу мыйзам бузуулар байкалганын билдиришти. "Жалпы иш" коомдук фондунун байкоочуларынын дээрлик бардыгы байкоо жүргүзүүгө толук мүмкүнчүлүк алышты. Бирок 4% шайлоо участкаларында УШК мүчөлөрүнүн талаптагыдай иштебегендигинен байкоо жүргүзүү кыйында түрдү.

Саат 8:00дөн 10:00гө чейин добуш берүү процесси жана шайлоочулардын келиши. Байкоочулардын маалыматы боюнча, саат 10:00гө карата шайлоочулардын катышуусу республикада 1,1% каталык менен 8,6% түздү. Шайлоочулар 82% шайлоо участкаларында COVID-19га байланыштуу сактык чаралары боюнча сунуштоолорду аткарып, 17% жарым-жартылай аткарышты. Шайлоо участокторунун 52% га жакынын алдын алуу боюнча этияттык чараларды сактагандыгына байланыштуу байкоочулар кезектер чыкканы жөнүндө айтышкан.

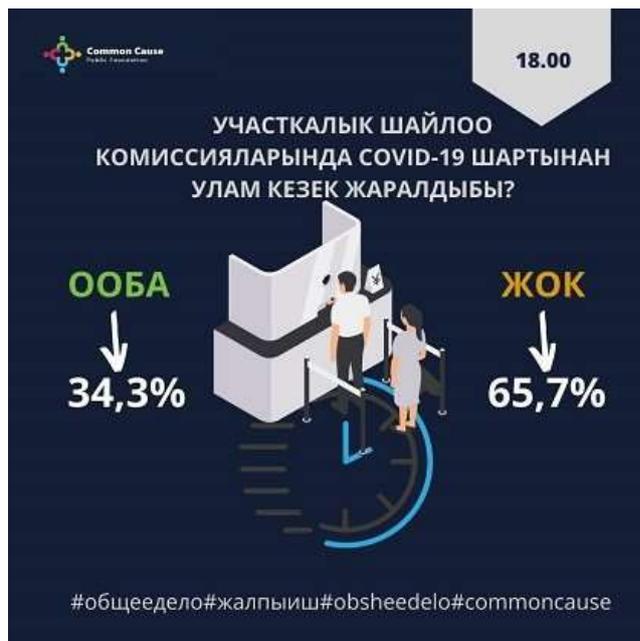
Саат 8:00дөн 12:00гө чейин добуш берүү процесси жана шайлоочулардын келиши. Байкоочулардын маалыматы боюнча, саат 12:00гө карата шайлоочулардын катышуусу бул республика боюнча 0,6% каталык менен 21% түздү. УШКдагы байкоочулардын маалыматы боюнча №2 форма боюнча 300 шайлоо участкасында 54 096 шайлоочу катталган, бул 1,8% катчылык менен республикада 13% ды түзөт. Участокко катталган №2 форма боюнча арыздардын максималдуу саны 1309 адам. Бардык 300 шайлоо участкаларында добуш берүү тынч өттү. Шайлоо участкаларынын ичинде же сыртында шайлоочуларды коркутуу, кысым көрсөтүү же коркутуу учурлары болгон жок. Шайлоо участкаларынын 1,3% байкоочулар байкоо жүргүзүүдө тоскоолдуктарга дуушар болушту жана добуш берүүнүн жыйынтыктарына таасир этиши мүмкүн болгон башка мыйзам бузууларды айтышты. Байкоочулардын 98,7% байкоо жүргүзүүдө же маалымат алууда тоскоолдуктарга жана башка мыйзам бузууларга түш болгон жок.

Саат 8:00дөн 14:00гө чейин добуш берүү процесси жана шайлоочулардын келиши. Байкоочулардын маалыматы боюнча, саат 14:00гө карата шайлоочулардын катышуусу республика боюнча 0,7% каталык менен 30% ды түздү. УШКлардын 80% өз ишинде COVID-19га байланыштуу көрсөтмөлөрдү карманган, 18% УШКларда бул чаралар жарым-жартылай аткарылган. Шайлоо участкаларынын 49,3% байкоочулар кезектер COVID-19 алдын алуу чараларын сактоого байланыштуу келип чыккандыгын билдиришти. Байкоочулардын 99,3% байкоо жүргүзүү же маалымат алуу үчүн тоскоолдуктарды башынан өткөрүшкөн жок жана 98% байкоочулар добуш берүүнүн натыйжаларына таасир этиши мүмкүн болгон олуттуу мыйзам бузууларга түш болушкан жок, бирок 2% мындай окуялар жөнүндө билдиришти (саат 14:00гө чейин)

Саат 8:00дөн 16:00гө чейин добуш берүү процесси жана шайлоочулардын келиши. Байкоочулардын маалыматы боюнча, саат 16:00гө карата шайлоочулардын катышуусу республика боюнча 0,9% каталык менен 39% түздү. Көпчүлүк шайлоо участкаларында УШКлардын 86,7% COVID-19га байланыштуу сактык чараларын сакташты, 12,7% УШКларда бул чаралар жарым-жартылай аткарылды.

Саат 8:00дөн 18:00гө чейин добуш берүү процесси жана шайлоочулардын келиши. Байкоочулардын маалыматы боюнча, саат 18:00гө карата шайлоочулардын катышуусу республикада 1,0% каталык менен 47% түздү. УШКлардын 78,8% өз ишинде COVID-19га байланыштуу көрсөтмөлөрдү сакташкан, 19,7% УШКларда бул чаралар жарым-жартылай аткарылган. Шайлоо участкаларынын 34,3% байкоочулар кезектер COVID-19 алдын алуу боюнча сактык чараларын сактоого байланыштуу келип чыккандыгын билдиришти.

Саат 8:00дөн 20:00гө чейин добуш берүү процесси жана шайлоочулардын келиши. Саат 20:00гө карата шайлоочулардын катышуусу республика боюнча 1% каталык менен 56% ды түздү. Шайлоо участкаларынын 10% шайлоочулардын тизмесинде жоктугунан добуш бере албай калган 10дон ашык адам болгон. Ушундай көйгөйлөргө 61% шайлоо участкаларында аз сандагы адамдар дуушар болду. Шайлоочуларды идентификациялоо, эреже боюнча, эч кандай дооматтарсыз өттү. 10 же андан көп шайлоочу идентификациялоодон өтпөстөн добуш берүүгө кое берилгендиги жөнүндө байкоочулар билдирген бир да шайлоо участогу болгон эмес. Шайлоо участкаларынын 91% техникалык көйгөй болгон жок. Бирок, 8% шайлоо участкаларында, мындай мүчүлүштүктөрдөн улам, шайлоочулардын аз саны (шайлоо участкаларынын ар биринде бештен же андан аз адам) добуш бере алышкан жок. Шайлоо участкаларынын дээрлик бардыгында (99%) шайлоочулардын тизмесине кирбей туруп, кимдир-бирөө добуш берүүгө уруксат берген учурлар болгон жок. Шайлоо участкаларынын 2% шайлоочуларга карата коркутуу жана/же кысым көрсөтүү байкалган. Шайлоо участкаларынын 4% га добуш берүү күнүндө добуш берүүчү жайда турушу мүмкүн болбогон адамдардын катышуусу белгиленген. Шайлоочуларга пара берүү жана шайлоо алдындагы үгүт өнөктүгүнүн шарттарын бузуу менен УШКнын 3% байкалган.

Жабуу жана добуштарды эсептөө

Байкоочулар добуш берүү процесси анча-мынча процедуралык мыйзам бузуулар жана кээ бир олуттуу мыйзам бузуулар менен аяктагандыгын билдиришти. Бардык байкоочулар добуштарды эсептөө процессин эркин байкай алышты. Дээрлик бардык шайлоо участкалары (94,3%) өз убагында жабылды, ал эми 4,7% саат 20:00гө чейин жана расмий жабылгандан кийин 1% жабылды. Шайлоо мыйзамы шайлоо участогунун имаратында жайгашкан адамдарга саат 20:00дө добуш берүүгө мүмкүндүк берет, ал эми участкадан тышкары адамдар добуш бере алышпайт. Жабылып жатканда эл шайлоо участкаларынын 8% кезекте турган. Саат 20:00гө карата шайлоо участкаларынын 5,7% добуш бере албаган шайлоочулар болгон.

98% шайлоо участкаларында колдонулбаган бюллетендер мыйзамга ылайык жокко чыгарылды. Мобилдик урналар мыйзамга ылайык 96% шайлоо участкаларында ачылды. Бюллетендерди эсептөө ачык жана айкын жүргүзүлдү. Шайлоо бюллетендерин кол менен саноо 99% шайлоо участкаларында ачык жүргүзүлдү. Шайлоо участкаларынын 1% гана УШКлар протоколго кол коюудан мурун болгон арыздарды карашкан эмес.

Протоколдор байкоо жүргүзүлгөн бардык шайлоо участкаларында түзүлгөн. Шайлоо участкаларынын 96%ында байкоочулар шайлоочуларга берилген бюллетендердин саны жөнүндө актыны жана добуш берүүнүн натыйжаларын кол менен эсептөө

протоколунун күбөлөндүрүлгөн көчүрмөсүн, ал эми 99% идентификациялык шаймандардан жана урналардан протоколдордун көчүрмөсүн ала алышты.

Жабуу жана эсептөө процедуралары учурунда УШКлардын 89,6% COVID-19га байланыштуу сактык чараларын / сунуштоолорду, 6,1% УШКлар бул иш-чараларды жарым-жартылай аткарган. Байкоочулардын 98,3% байкоо жүргүзүү же маалымат алуу үчүн эч кандай тоскоолдуктарга туш болушкан жок. Байкоочулардын 99% добуш берүүнүн жыйынтыктарына таасир этиши мүмкүн болгон олуттуу мыйзам бузууларга туш болгон жок.

Мобилдик байкоо жүргүзүү

58 мобилдик топ шайлоо участкаларынын айланасындагы кырдаалды көзөмөлдөө үчүн 452 ар кандай УШКларда болушту. Көчмө бригадалар 407 шайлоо участогунун айланасындагы кырдаалды тынч деп мүнөздөсө, 28 шайлоо участкасында курч кырдаал катталды. 17 шайлоо участкасында мобилдик топторго кырдаалды баалоо кыйына турду.

COVID-19 алдын алуу боюнча сактык иш-чараларынын сакталгандыгына байланыштуу, шайлоо участкаларынын дээрлик үчтөн биринде узун кезектер байкалды. 19 УШКда күчтүү конституциялуу адамдардын катышуусу байкалган, бирок алардын иш-аракеттерин мобилдик

топтор барганда мыйзамсыз деп эсептөө мүмкүн эмес. 29 УШКда шайлоочуларды массалык ташуу, 26 шайлоо участкасында мыйзамсыз үгүт иштери жүргүзүлүп жаткандыгы байкалган.

Добуш берүү күнүндөгү бузуулар

2020-жылдын 4-октябрында добуш берүү күнү шайлоо мыйзамдарын бузган 67 учур Фонд тарабынан катталган. Добуш берүү күндөгү бузууларга талдоо көрсөткөндөй, бузуулардын көпчүлүгү шайлоо комиссияларын ачууда, отурумдарды жана чүчүкулак өткөрүүдө, ТШКлардан УШКлар алган бюллетендерди кайра саноодо, добуш берүүнүн жашыруундуулугун бузууда, АЭУнун жана жабдуунун бузулушунда, шайлоочуну идентификациялоодо болгон.

Коомдук байкоочулар жана юристтер тарабынан УШКлардагы мыйзам бузуулар боюнча берилген жалпы актылардын саны 50, ТШКларга даттануулар - 10, ички иштер органдарына арыздар - 2 жана инциденттердин толтурулган формалары – 6 ны түздү.

Шайлоо күнүндө аймактык тилкелерде көпчүлүк мыйзам бузуулар Бишкек шаарында, ошондой эле Ош жана Чүй облустарында катталган.

- Ош облусу боюнча жалпы 13 мыйзам бузуу катталып, 1 мыйзам бузуу боюнча Ош облусунун ички иштер башкармалыгына “Башка шайлоочунун ордуна добуш берүү” Жоруктар жөнүндө кодексин беренеси боюнча арыз берилген, ушул факт боюнча сотко чейинки өндүрүш иштери жүрүп жатат, 12 мыйзам бузуу боюнча актылар түзүлгөн.
- Жалал-Абад облусунда 7 мыйзам бузуу катталып, 5 учур боюнча акт түзүлүп, 2 учур боюнча инцидент формалары толтурулган, анткени мыйзам бузуулар жеринде жоюлган.
- Баткен облусунда 7 мыйзам бузуу катталды, 4 мыйзам бузуу боюнча Баткен облусундагы юрист ТШКга арыз менен кайрылган, анда 3 арыз канааттандырылган, 1 баш тартылган, 2 мыйзам бузуу боюнча акт түзүлүп, 1 мыйзам бузуу фактысы боюнча инцидент толтурулган, анткени мыйзам бузуулар жеринде жок кылынган.
- Чүй облусунда 10 мыйзам бузуу катталып, ТШКга 2 мыйзам бузуу боюнча арыз берилген, бул арыздар боюнча расмий жооптор берилген эмес жана 9 мыйзам бузуу боюнча актылар түзүлгөн.
- Нарын облусунда 4 мыйзам бузуу катталып, 2 иш боюнча акт түзүлүп, дагы 2 учурда инциденттердин формалары толтурулган, анткени мыйзам бузуулар жеринде жоюлган.
- Талас облусунда 3 мыйзам бузуу катталып, бардык бузуулар боюнча ТШКларга даттануулар берилген жана бардык арыздар боюнча канааттандырылгыч жооптор алынган, УШКларга эскертүүлөр берилген.
- Ысык-Көл облусунда 3 мыйзам бузуу катталып, 2 учурда акт түзүлүп, 1 учурга инцидент формасы толтурулган, анткени мыйзам бузуу жеринде жоюлган.
- Бишкек шаарында 19 мыйзам бузуу катталып, 1 мыйзам бузуу боюнча ИИРБга КР Жазык кодексинин “Добуштарды сатып алуу” беренеси боюнча арыз берилген, бирок кийинчерээк

далилдер жетишсиз болгондуктан кошумча тергөө жүргүзүүдөн баш тартылган, 3 мыйзам бузуу ТШКга берилген, бул даттануулар жана арыз боюнча расмий жооп берилген жок жана 15 мыйзам бузуу боюнча протокол түзүлгөн.

Бардыгы:	160	48
ЖАБДУУЛАРДЫН БУЗУЛУСУ	14	1
ШАЙЛООЧУЛАРДЫ САТЫП АЛУУ	35	19
УШКНЫН МҮЧӨЛӨРҮНӨ НААРАЗЫЛЫК	24	3
САНИТАРДЫК-ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫК ТАЛАПТАРДЫ БУЗУУ	2	0
ШАЙЛООНУН ЖАШЫРУУНДУУЛУГУН БУЗУУ	13	0
ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ ҮҮГҮН ШАРТТАРЫН БУЗУУ	18	8
МАССАЛЫК ТАШЫП КЕЛҮҮ	11	2
ШАЙЛООЧУЛАР ТАРАБЫНАН БОЛЛЕТЕНДЕРДИ ФОТОЖАТОО	23	8
БАШКА БУЗУУЛАР	20	7

Салыштыруу үчүн, добуш берүү күнү БШКнын онлайн-реестрине 160ка чукул билдирүү келип түшкөн, алардын көбү добуштарды сатып алууга, УШК мүчөлөрүнө даттанууга жана добуш берүүнүн жашыруундуулугун бузууга тиешелүү болгон. Андан тышкары, үгүт иштеринин шарттарын бузгандыгы, жабдуунун бузулушу жана шайлоочуларды массалык түрдө ташып жеткирүү сыяктуу бузуулар белгиленген. Бул маалыматтар Фондунун статтык жана мобилдик байкоо жүргүзүүсүнүн натыйжаларын дагы жарым-жартылай чагылдырып турат.

5-БӨЛҮМ. ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ УЧУР

Шайлоодон кийинки учур каршы акциялар, элдик нааразычылыктар, БШКнын шайлоонун жыйынтыгын жокко чыгаруусу жана бийликтин алмашуусу менен коштолгон күтүлбөгөн кесепеттер менен мүнөздөлдү. Узак мөөнөттүү байкоочулардын отчетторуна ылайык, республика боюнча 31 райондо кырдаал «өтө курч» же «курч» деп бааланып турган. Алардын ичинен Бишкек шаарында, Кара-Су, Ноокат, Араван райондорунда «өтө курч» кырдаал байкалып турду. Өлкөнүн бардык райондорундагы курч кырдаал митингдер, коомдук баш аламандыктар жана райондук администрациялардын башчыларынын мыйзамсыз алмашуулары менен байланышкан эле.

Шайлоодон кийинки учурда «Жалпы иш» Коомдук фонду коммерциялык эмес башка уюмдар менен биргеликте айрым пайда болгон жагдайлар, негизинен, БШК тарабынан шайлоонун жыйынтыгын жокко чыгаруу жөнүндө чыгарылган чечим боюнча жана шайлоо алдындагы учурда укук коргоо органдары тарабынан БШКнын ишине кийлигишпегендиги жөнүндө билдирүүлөрдү жасаган.¹⁰

Кыргыз Республикасында бардык кырдаалдын түп тамырынан өзгөрүшүнө түрткү болгон элдик нааразычылыктар шайлоонун алдын ала жыйынтыктарына бир нече саясий партиянын макул болбогондугунан башталды. 2020-жылдын 5-октябрында шайлоонун алдын ала жыйынтыгын жарыялагандан кийин, аныкталган саясий партиялардын өкүлдөрү биригип алышып, шайлоонун алдын ала жыйынтыгын тааныбай, жана бул жыйынтыкты жокко чыгаруу жана кайра шайлоону

¹⁰ <https://commoncause.kg/en/analytics/43>

дайындоо талабы менен тынчтык митингине чыгышты. Бирок, андан кийин бул митинг жана каршылык акциялары массалык тартип бузууларга, андан ары Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин имаратын басып алуу менен, жарандардын укук коргоо органдары менен күчтүк кагылышууларына айланды.

Массалык баш аламандыктардан кийин, 10 саясий партиядан түшкөн арыздардын негизинде БШК 2020-жылдын 6-октябрындагы №249 токтому менен 2020-жылдын 4-октябрында болуп өткөн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине шайлоодогу добуш берүүнүн жыйынтыгын жараксыз деп тааныды. Бирок бул чечим «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 37-беренесинде аныкталган шайлоонун натыйжасын таануу тартибин бузуу менен кабыл алынган. Алсак, шайлоонун натыйжасын жокко чыгаруу чечими аймактык территориялык шайлоо комиссияларынан (ТШК) жыйынтыктарды алганга чейин жана бузууларга даттануу процессине чейин кабыл алынган. Андан тышкары, добуш берүүнүн жыйынтыгын жокко чыгаруу жөнүндө токтомду БШКнын отурумунда кабыл алуу процесси саясий кырдаалды эске алып, партиялардын өкүлдөрүнүн жана байкоочулардын катышуусусуз жабык эшик артында өткөн.

Шайлоону жокко чыгаргандыгына байланыштуу, Кыргыз Республикасында парламенттик шайлоолорго көз карандысыз байкоо жүргүзүүнү жүзөгө ашырган «Жалпы иш» Коомдук фонду жана Юридикалык жактардын «Ассоциация таза Шайлоо» бирикмеси кырдаалга кабатырланып жатышкандарын билдиришкен жана актуалдуу мыйзамдарда каралган ченемдерди жана жол-жоболорду сактоо зарылдыгы жөнүндө билдирүүлөрдү жасашкан.¹¹

БШКнын жогоруда белгиленген токтому бир да саясий партия тарабынан белгиленген мөөнөттө Кыргыз Республикасынын соттук инстанцияларына даттанылган эмес, андыктан ал, юридикалык күчкө ээ болгон.

Шайлоону жокко чыгаргандан кийин БШК 2020-жылдын 20-декабрына кайра шайлоону белгилеген. БШКнын бул токтому «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын 38 жана 63-беренелерине толук ылайык басылып чыккан. Бул чечим Бишкек шаарынын Административдик сотунун «Демократия жана жарандык коом үчүн коалиция» АБсынын доосу боюнча мыйзамсыз чечими деп таанылган. Административдик соттун чечимин БШКнын Жогорку сотко даттануу аракетин карабай, кассациялык доо арыз ээсине кайтарылып берилген.

Элдик нааразычылыктардын натыйжасында өлкөдө бийлик да алмашты. Алсак, президент Сооронбай Жээнбеков премьер-министр Кубат Бороновду жана Өкмөттүн бүткүл курамын отставкага кетирген. Андан кийин Жогорку Кеңеш кезексиз отурумда Садыр Жапаров башында турган жаңы өкмөттүн программасын, түзүлүшүн жана курамын бир добуштан жактырган. Мамлекет башчысынын милдетин Садыр Жапаров аткаруучу болуп калды. Президентти кезексиз шайлоо 2021-жылдын 10-январына белгиленди.

«Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык Мыйзамы кыска мөөнөттүн ичинде олуттуу

¹¹ <https://commoncause.kg/en/analytics/27>

өзгөрүүлөргө дуушар болду. Өлкө ичинде №2 форма боюнча шайлоо дарегин өзгөртүүнү жокко чыгаруу, шайлоо күрөөсүнүн жана шайлоо босогосунун өлчөмүн кыскартуудан сырткары, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык Мыйзамдын айрым ченемдеринин аракеттерин токтотуп туруу жөнүндө мыйзам долбоорун кабыл алды. Долбоор дароо үч окууда тең кабыл алынды. Бул мыйзам долбоорунун маалыматтарына ылайык, парламенттик шайлоо конституциялык реформадан кийин өтөт. Мыйзам долбоору менен «Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө» конституциялык Мыйзамынын 38 жана 63-беренелеринин аракеттери токтотулуп турат, алар аркылуу конституциялык реформа бүткөнгө чейин парламенттин депутаттарын кайра шайлоону өткөрүү тартиби регламенттешкен.

28-октябрда «Реформа» партиясы шайлоону өткөрүүнү артка жылдыруу жөнүндө бул мыйзамдын конституцияга ылайык эместиги тууралуу сунуштама менен Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотуна караштуу Конституциялык палатага кайрылган.

2020-жылдын 17-ноябрында референдум өткөрүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору жана Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясынын долбоору коомдук талкууга коюлган. Бул долбоор коомдук кенен резонансты жараткан. Жарандык коомчулук Конституциянын жаңы редакциясынын долбооруна каршы билдирүүлөр менен чыккан. Долбоор Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 80 депутаты тарабынан демилгеленген. Бирок, депутаттардын айрым бөлүгү Конституциянын бул долбоорун көрбөгөндүктөрүн айтып чыгышкан жана өзүлөрүнүн кол тамгаларын артка алышкан. Жогоруда көрсөтүлгөн долбоорлорду чакыртып алуу талабы менен бир нече иш-чаралар өткөрүлгөн.

Конституциянын реформасын талкуунун жүрүшүндө мажоритардык же аралаш тутумду ишке киргизүү маселелери улам көтөрүлүп жатат, ал парламенттик шайлоо өткөрүүнүн мыйзамдык алкагын түп тамырынан өзгөртүшү мүмкүн. Бул жаңычылдык гендердик, жаш-курактык, улуттук белгилери жана ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын инклюзивдүүлүгү боюнча квоталоо принцибин дискриминациялоого алып келиши мүмкүн.

6-БӨЛҮМ. СУНУШТОЛОР

Кыска мөөнөттүн ичинде бир нече шайлоо кампанияларын катары менен өткөрүү зарылдыгы шайлоо процессинин бардык катышуучуларына каталарга толук талдоо жүргүзүүгө жана алардын үстүндө иштөөгө мүмкүндүк бербейт. Мисалы, шайлоо мыйзамдарын өзгөртүү боюнча төмөнкү сыяктуу биринчи кезектеги сунуштоолор гана киргизилген: №2 форманы жокко чыгаруу, шайлоо босогосун жана күрөөнү төмөндөтүү. Мында парламенттик кийинки шайлоону өткөрүүнүн так мөөнөтүнүн жана эрежелеринин жоктугу шайлоо процессинин катышуучулары үчүн жаңы көйгөйлөрдү жаратат жана жарандык коом жана эл аралык уюмдар берген бардык сунуштоолорду имплементациялоого мүмкүндүк бербейт. Конституциялык реформа жүргүзүү маселеси да аныкталбастыкты жаратат, ал шайлоо тутумун түп тамырынан өзгөртүшү мүмкүн.

«Жалпы иш» Коомдук фонду тарабынан алгач бир нече сунуштоо түзүлгөндүгүн белгилеп кетебиз, бирок, финалдык отчетту жазып жаткан учурда Кыргыз Республикасында саясий кырдаал түп тамырынан алмашты. Фонд тарабынан жасалган айрым сунуштоолор эске алынды

жана колдонуудагы мыйзамдарга түзөтүү катарында киргизилди. Мисалга алсак, шайлоо босогосунун жана күрөөнүн өлчөмүн азайтуу кайра каралды.

Төмөндө калыс жана айкын шайлоого даярдануу жана аны өткөрүү процессин жакшыртуу үчүн мамлекет тарабынан чаралардын кабыл алынышын талап кылган сунуштоолор келтирилди.

1. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешке белгиленген ченемдик укуктук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча:

- 1) Саясий партияларга саясий партиянын талапкерлеринин катталган тизмесинен талапкерлерди белгиленген квотанын ченеми боюнча чыгарып салууга тыюу салуу;
- 2) Коомдук байкоочулардын бир эле маалда шайлоо участкасында болуусунун саны жөнүндөгү талапты кайра карап чыгуу;
- 3) Коомдук байкоочуларга шайлоолорго даярдык көрүүнүн жана аны өткөрүүнүн жүрүшүндөгү бузууларга даттануу укугун кайтарып берүү;
- 4) Тиешелүү ченемдик укуктук актыларда шайлоочуларды каттоодо жеке маалыматтарды жана маалыматтарды коргоону камсыз кылган ченемди күчөтүү;
- 5) Белгиленген мөөнөттөрдү сактабагандык, келип түшкөн арыздарды (кайрылууларды, даттанууларды ж.б.) карап чыгуу үчүн жоопкерчиликти белгилөө.

2. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө:

- 1) Жарандык сектор менен иштөөнү күчөтсүн. Жарандык сектордун сунуштары мыйзам чыгаруу демилгеси менен жүзөгө ашырылышы керек;
- 2) Келип түшкөн даттанууларды жана арыздарды кароо боюнча укук коргоо органдарынын ишин күчөтсүн;
- 3) Ички иштер органдарынын коомдук коопсуздукту камсыз кылуу боюнча ишин күчөтсүн;
- 4) Айрым локалдык кагылышуулардын (баш аламандык) алдын алуу жана ага жол бербөө боюнча ыкчам иштерди, анын ичинде превентивдик чараларды күчөтсүн;
- 5) Кыргыз Республикасынын жарандарын алдыдагы шайлоо жөнүндө (статусуна карабастан) маалымдоо боюнча ишти күчөтсүн.

3. Кыргыз Республикасынын шайлоолор жана референдумдарды өткөрүү боюнча борбордук комиссиясына:

- 1) Борбордук шайлоо комиссиясынын бардык процесстик иш-аракеттеринин, анын ичинде бекитилген жумушчу топтордун ишинин толук ачыктыгын камсыз кылсын.
- 2) Участкалык шайлоо комиссияларынын курамын түзүүдө жалпы билим берүүчү мекемелердин директорлорун участкалык шайлоо комиссияларынын курамына кошуу тажрыйбасын алып салсын;
- 3) Тигил же бул санкцияларды кабыл алуу үчүн ал боюнча бузууларды баалоочу индикаторлорду иштеп чыксын;
- 4) Үгүт иштерин Кыргыз Республикасынын шайлоо мыйзамдарына ылайык жүргүзүүсү боюнча саясий партияларга контролду күчөтсүн;
- 5) Шайлоо процесстеринин бардык байкоочулары (айрыкча коомдук байкоочулар) үчүн толук мүмкүнчүлүктү жана бирдей шарттарды камсыз кылсын.

4. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Кыргыз Республикасынын шайлоолор жана референдумдарды өткөрүү боюнча Борбордук комиссиясы менен биргеликте

төмөнкүнү иштеп чыксын жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кароосуна алып чыксын:

1) мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча:

- ✓ ыйгарым укуктуу өкүл тарабынан белгилүү себептер боюнча документтерди өткөрүп берүү мүмкүн болбогон учурда талапкерлердин тизмесин, кошумча субъектилерди (жеке жактарды) кошкондо, каттоо үчүн документтерди берүүнүн деталдык регламентациясы боюнча («Кыргызстан» саясий партиясынын шайлоо талаш-тартышынын мисалында);
- ✓ саясий партиялардын талапкерлеринин тизмесин түзүүнүн жана бекитүүнүн деталдык регламентациясы боюнча («Бүтүн кыргызстан» саясий партиясынын шайлоо талашынын мисалында).

2) коомдук байкоочуларга шайлоо комиссияларынын аракеттерин жана(же) аракетсиздиктерин даттанууга ыйгарым укук берүү боюнча.

5. Шайлоо талаштарын кароо боюнча органдарга (соттор, шайлоо комиссиялары):

1) Келип түшкөн арыздарды (кайрылууларды) кароонун процесстик мөөнөттөрүн так сактасын;

2) Шайлоо талаштарын чечүү жол-жоболоруна карата айкындыкты жогорулатуу;

3) Доолорго жана аларды чечүүгө карата маалыматтарга коомдун кирүүсүнө жогорулатуу;

6. Саясий партияларга:

1) шайлоо кампаниясын мыйзамдын үстөмдүгү, айкындык жана бирин-бири сыйлоо, жарандардын кызыкчылыктарынын жана укуктарынын артыкчылыктары принцибинде жүргүзүү.

2) Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоого катышуу үчүн талапкерлердин тизмесин каттаган саясий партиялардын ортосунда салттуу түрдө түзүлгөн Меморандумду так сактасын.